

БЕЛАРУСКІ
СЪВЕТ

BYELORUSSIAN
WORLD

№. 8 [37] - 1980

Кастусь Каліноўскі.

ВЫДАВЕЦ „МУЖЫЦКАЕ ПРАЎДЫ”

З БАЧЫНАУ

МУЖЬЦКАЕ ПРАУДЫ

Цяпер настай таі гас,
што мы самі можам пісаці
й то пісаці такую прауду
справядлівую, як Бог на-
небе ...

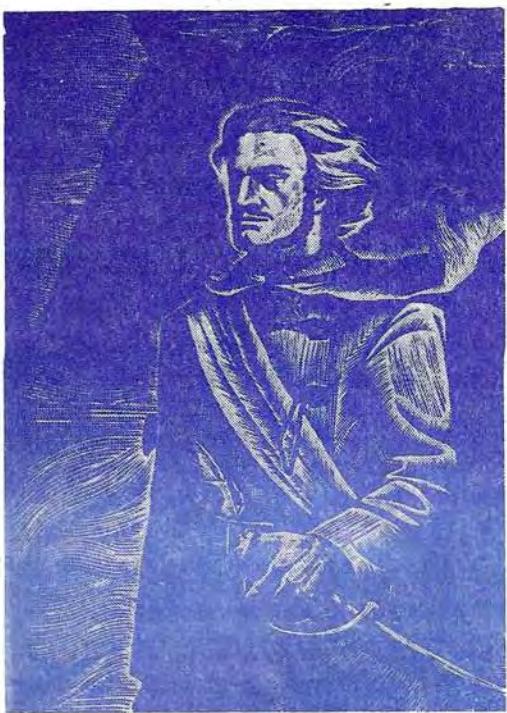
Ад Маскаля й паноў няма-
гаго спадяваціся, бо яны ня
вольнасьці, а глуму й зьдзе-
рства нашага хогуць ...
(№ 1)

Калі будзе вайна з Мас-
калём за нашу вольнасьць,
то той гас трэба ўсім ісьці
на вайну ... каб хутгэй пра-
гнаць Маскаля ... і каб на-
век вякоў народ наш быў
вольны й шгасльвы ...
(№ 2)

У нас... адно вугаць у
школах, каб ты знаў гытаці
памаскоўску, а то для тога,
каб цябе заўсім перарабілі
на маскаля ... (№ 4)

Усе нас крыўдзілі ды ўсе
абдзіралі, і біў нас сільней-
ши, крыўдзілі багатыя —
а на тое нідзе ня было спра-
вядлівасці ...

Станьма дружна разам за
нашу вольнасьць! ... А буд-
зе ў нас вольнасьць, якой
ня было нашым дзядам і
башкам. (№ 7)

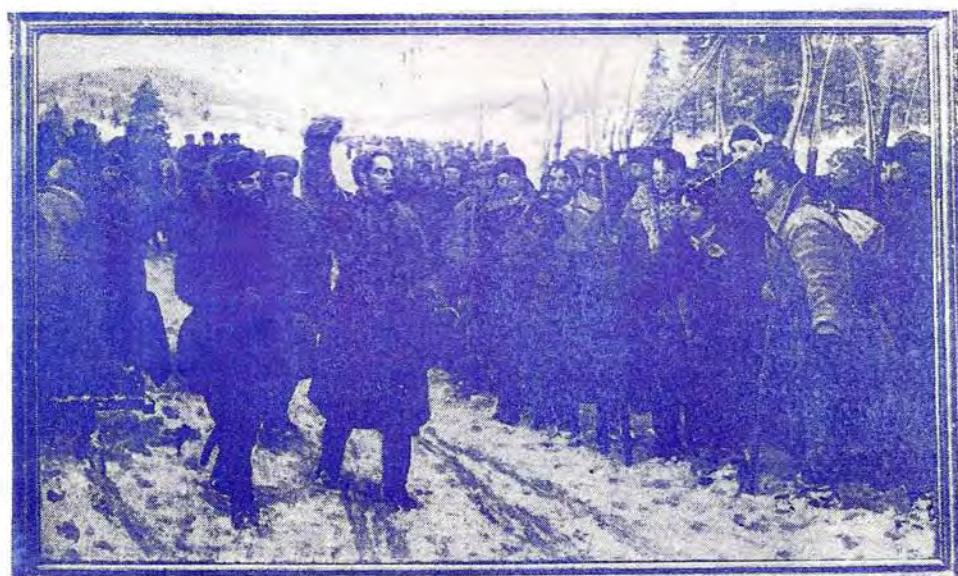

Апошнія слова Каліноўскага да беларускага народу, зъ віленскага астрогу, былі:

"Мужыкі, браты мае родныя!"

Спад шыбеніцы маскоўскай прыходзіцца мне пісаць да вас і можа астаптні раз. Горка пакінуць зямельку родную і цябе, дарагі мне народзе Грудзі застоінуць, забаліць сэрца, але ня жаль загінуць за тваю праўду. Прымі народзе, да шчырасці маё слова прадсьмертнае, бо яно як-бы з таго съвету толькі для дабра твайго напісана. Нямаш, браткі, большага щасця на гэтым съвеце, як калі чалавек мае розум і навуку. Тады ён толькі ўрадзе жыць у дастатку, і тады толькі, памаліўшыся Богу, заслужыць неба, бо, узбагаціўшы навукай розум, разаўе сэрца й народ свой цэлы шчыра палюбіць. Але як дзень з ноччу ня ходзіць разам, так і навука праўдзівая ня ідзе разам зъ няволлій маскоўскай. А пакуль яна ў нас будзе, у нас нічога ня будзе. Ня будзе праўды, ня будзе багацьця і ніякое навукі, адно намі, як скацінай, варочаць будуть не для дабра, а на пагібель нашу.

Ваюй, народзе, за сваё чалавечасе й народнае права, за сваю веру, за зямлю сваю родную. Бо я табе спад шыбеніцы кажу, народзе, што тады толькі зажывеш щасціліва, калі над табой Маскаля ўжо ня будзе."

Ул. Чэнч

ПЕРШАЯ АХВЯРА МУРАЎЁВА

(Апавяданье навочнага съведкі)

Пытаецся, ці я ведаў Мураўёва?.. Ды яшчэ як! Ніраз прыходзілася мне сустрацца зь ім на вуліцах Вільні, а кром таго шмат разоў разам зь іншымі вітаў яго ў урачыстыя дні.

Тады ў ягонай прыймовай залі ўстаўляліся ў выглядзе вялікага зыгзака дэлегациі ад розных слæёў: насамперш ад войска, пасля ад духавенства, далей ад дваранства — шляхты, затым ад мяшчанства на чале з старшыней управы, ды на канцы ад сялянства.

Мураўёў зьяўляўся, звязаны ардэнамі і абкружаны чарадой генералаў, праходзіў ад першай дэлегациі аж да апошняй, прымаў пажаданыні, там-сям сказаў нейкае слоўца ці то постраху ці заахвочваючы да «вернаподданства».

Быў гэта асадзісты, плячысты мужчына зь нейкім дзікім і зывярыным выглядам твару, што усім сваім складам напамінаў мімавольна агромністага бульдога. Голову дзяржаў сыхіленую, вочы глядзелі ў зямлю, здавалася, што ён баіцца людзям глянуць у вочы, і толькі час-ад-часу з-пад ілба зыркаў імі. Трэба сказаць праўду, што ягоны позрк і нюх былі праўдзіва сабачыя: ён зынюхваў, дзе каго трэба было нацкаваць, і зразу пазнаваў, хто надаеца яму на прыладу.

На вайсковых парадах або ў сябе на паслушаньях сярод сваёй сывіты выглядаў як які гіндускі бажок, перад якім усё дрыжала і ўсё ўніжалася. І сапраўды быў гэта страшны чалавек, які справядліва гісторыяй названы вешальнікам.

Вось вам прыклад на гэта.

÷ ÷ ÷

Ужо 2 лютага (1863) Людвік Нарбут «пайшоў у лес» — як тады казалі; аднак-ж яшчэ на самym пачатку спаткала яго цяжкая няўдача. На ўмоўленым месцы мела зьявіцца 300 ахвотнікаў, а прышло — сямёх. Але Нарбут ніколі не расцярушшваўся ды не губляў адвагі й веры так у нацыянальную справу, як і ў патрыятызм Ліцьвіноў-Беларусаў. Вось-жа ў восем стрэльбаў пачаў ён барацьбу з Москвой.

Што гэта быў за надзвычайны чалавек! Проста створаны на партызана. Што хвіліна зьяўляўся ў іншым месцы. Тут нападаў на съпячых маскалёў, там забраў ім транспарт амуніцыі або харчоў; то зноў зьяўляеца ў белы дзень у нейкай вёсцы і абвяшчае паўстанчы маніхвэст або знаходзіць сабе ахвотніка. Усюды быў, толькі ня там, дзе яго шукалі маскалі. А тымчасам вазы за вазамі вязлі ў Вільню ці ў навакольныя мястэчкі маскоўскіх жаўнероў забітых ці пакалечаных кулямі Нарбута.

Нічога дзіўнага, што ягонае імя выклікала герайзм сярод нашых, а люты шал у маскалёў.

Хто ня ведаў Нарбута, уяўляў сабе яго як рослага і дужага велікана; а тымчасам гэты Людвіс — як мы яго ў школах называлі — быў дробненькі і сымпатычны бляндын з надзвычайна павабнымі вачымі ды мілы ў таварыстве. Аднак у гэтым дробненькім складзе быў дух бясстрашны і прадпрымчывы. Зыбраў быў з трыста чалавек калі сябе, калі з прычыны здрады аднаго селяніна, абкружыла яго маскоўскае войска. Біўся да апошняга і зыгінуў з дванаццацю іншымі, рэшта здолела

Уцячы.

Што за цяжкі жаль тады нас ахапіў, калі мы аб гэтым даведаліся! Усе чулі, што страцілі ў ім наймужнейшага правадыра... Я даведаўся аб гэтым яшчэ таго самага дня, а помню, як сяньня — было гэта трынаццатага красавіка (1883) *), і таго самага дня памёр таксама архіяпіскап Жылінскі ды пярун удырыў у Віленскі касьцёл сьв. Рафала.

Вось-жка на некалькі дзён перад тым ускочыў паўстанчы аддзел у нядзелю ў мястэчка Жалудак у Лідзкім павеце. Святара-настаяцеля тады ня было, толькі вікарый, айцец Ішора, сын шляхціча з Віленшчыны. Паўстанцы загадалі яму чытаць з амбоны паўстанчы маніхвэст. Ён прачытаў, а пасля набажэнства яму сказали:

— Цяпер, войча, ідзі з намі ў лясы, бо цяпер табе тут жыцця ня будзе.

Вікарый пачаў раздумоўвацца, што рабіць.

— Няўжо, айцец, — казалі яму — будзеш тут чакаць, аж маскалі прыдуць і наложаць кайданкі. Уцякай, пакуль ёсьць час, а маскалі хай шукаюць ветру ў полі.

— А паraphвія?

— То-ж настаяцель вернецца яшчэ сёньня, а Служба Божая ўжо адпраўленая. Вікарый пайшоў з паўстанцамі.

Тымчасам разъляцелася кругом вестка, што здарылася ў Жалудку. Пробашч вярнуўся, але на тое толькі, каб быць арыштованым замест вікарага.

Даведаўся аб гэтым а. Ішора, стаў непакоіцца. Аднойчы ён кажа да Нарбута:

— Мушу вярнуцца!

— Чаму?

— Няўніны пробашч цярпіць за мяне, а я ніколі на гэта не згаджуся.

— Але! — кажа Нарбут — у гэтым выпадку, хоць мне айца вельмі шкада, не магу Вас затримваць, бо і я на Вашым месцы тое сама зрабіў-бы.

Паехаў тады а. Ішора ў Вільню і там аддаўся ўладам, апавяддаючы, як уся спра́ва адбылася ды просічы выпускыціць няўнінага настаяцеля.

— Вельмі добра, што вы прышлі, — казалі маскалі. Вы нам тут вельмі патрэбныя. Выпусыцілі тады пробашча, а айца Ішору ўзялі на съледзтва.

У той час Віленскім губэрнатарам быў Назімаў, чалавек парадачны, але прымушаны выконваць свае абавязкі. Пасля праведзенага съледзтва і пасля ўсіх фармальнасцяў падпісаў ён прысуд, засуджаючы а. Ішору на тры гады ссылкі ў Сімбірск.

Тымчасам сталася трагедыя. Пакуль прысуд быў выкананы, прыехаў Мураўёў і заняў месца Назімава, а зь ім цэлая гурма служакаў ім вытрасаваных. Усюды настаўленыя былі шпігуны, каб нюхаць і хапаць. Сталіся яны ўжо з сваіх прывішчаў ведамыя гэтыя выжлы, якія яшчэ сядзяць на сваіх становішчах, як: Чартов, Чертков, Дурнаво, Хитрово, Палтов і Бучилов.

Мураўёў хутка даведаўся аб прысудзе на а. Ішору. Ён скасаваў яго і падпісаў свой — съмерць.

Быў тады вечар дзевяятага травеня (1863). Я зайшоў прыпадкам да а. Нямекшы, які тады яшчэ ня быў падлюгай, якім стаўся пазней — а быў дзеканам м. Вільні. Гутарка як найлепш, аж тут уваходзіць жандар і дае дзекану Нямекшу паперыну ад губэрнатара. Дзекан чытае і я бачу, як ён бляднее і перапалохана да мяне кажа.

— Прысуд съмерці.

*) Паводле старога стылю.

— На каго? — я спытаўся.

— Тайна.

Дрыжыкі праляцелі па мне. Я і дзекан Нямекша былі ўстрывожаныя. Гутарка ня клеілася. Дык я зь ім разьвітаўся і з рознымі трывожнымі думкамі ў галаве вярнуўся дамоў. Ніяк я ня мог дадумашца, што здарылася.

Дадаць трэба, што бацькі а. Ішоры, даведаўшыся, што іх сын засуджаны на трохлетнюю ссылку, былі прыехалі ў Вільню, каб зь ім разьвітацца, бо спадзяваліся кожны дзень выезду свайго сына.

÷ ÷ ÷

Назаўтра рана каля пятай гадзіны ідзе дзекан Нямекша да падамініканскага будынку, дзе была расейская турма, і паказаўшы дакумент ад ген. губэрнатара, упускаецца ахоўнікам у турму.

У сярэдзіне турэмнай камеры стаяў на сярэдзіне самавар, побач на нарах сядзей згорблены і стрывожаны настаяцель а. Сырвід, сямідзесяцігадовы старац, засуджаны таксама на тры гады ссылкі ў Сімбірск; а з другой лаўкі ўсконкнушаў маладзенъкі а. Ішора ды падбег да Нямекшы ды стаў яго абыймаць, думаючы, што гэты прыйшоў зь ім разьвітацца.

Ён звярнуўся да а. Нямекшы:

— Будзьце так добрыя, войча пралаце, пацешце айца Сырвіда, бо ён страшна перажывае. Чаго я тут не выдумоўваў, не магу яго ніяк пацешыць.

Дзекан мімавольна здрыгнуў, бо яго таксама агарнуў боль, а апаноўваючы сябе, сказаў:

— Мой даражэнъкі! Ни думай пра айца Сырвіда, а пра сябе.

— Га! — выгукнуў маладзенъкі Ішора — вялікая там рэч ссылка. Каб яшчэ на якіх дваццаць гадоў катаргі, дык было-б чым праймацца. Я зусім не праймаюся, шкада толькі, што перажываюць мае бацькі, асабліва мама...

— Пакінь жарты, — кажа дзекан — толькі рыхтуйся на съмерць.

— На съмерць? Што гэта значыць? — пытаецца а. Ішора, угледжаны ў очы дзекана.

Нямекша ўзяў яго за абедзьвія рукі, прыціснуў да сябе і дрыжачым голасам сказаў:

— Новы губэрнатар скасаваў ранейшы прысуд Назімава. Падпісаў табе прысуд съмерці.

Айцец Ішора ў першай хвіліне здрыгнуўся, як быццам каля яго ўдырыў пярун. Потым успакоіўся, глянунуў у неба і сказаў:

— Добры Божа, хай будзе воля Твая! А як маю загінуць? Павесяць, ці расстраляюць?

— Ни ведаю. Адно ведаю, што цябе маю выспавядаць.

— Дык ўжо сяняня маю памерці?

— Так, і то хутка.

— Дык дайце мне хвілінку прыгатовіцца. Гэта ня жарты.

— Няма ні хвілінкі. Зараз па цябе прыйдуць.

— Ну, хай і так будзе, — адказаў а. Ішора.

І пачалася споведзь. Айцец Сырвід ня мог выдзержаць гэтай сцэны. Таксама стаў на калені і рукамі засланяў свой плач і паток сълёзаў...

Тымчасам на турэмным калідоры пачуліся стукі, водгаласты камандзіраў, ляск

знятых стрэльбаў і скрып дзвіярэй у камеру. У дзвіярох зьявіўся жандар.

— Ваше высокопрепо... — пачаў гаварыць, а разам з гэтым аддаваць почесыць, прыкметціўшы, што адбываеца споведзь. Не дакончыў слова, толькі зморшчыўшы бровы, падаўся назад, зачыніўшы дзвіверы.

Па хвіліне зноў тая самая галава заглянула ў камеру, як быццам падганяючы сваю ахвяру.

У гэтую хвіліну гадзіннік на вежы выбіў шостую гадзіну, калі над галавой засуджанага спавядальнік чыніў знак съв. Крыжа...

Калі Нямекша выйшаў з камеры, пабачыў на калідоры многа жаўнераў. Ён хутка ішоў, мяркуючы забегчы да губэрнатара. У браме прыпадкова сустрэў бацькоў а. Ішоры. Яны хацелі развязітацца з сынам і перадаць яму на ссылку грошы і харчы...

— Войчанька, — спыталася матка Ішоры. Ці вы ведаецце, калі наш сын выязджае?

— Сяньня, — адказаў а. Нямекша, паўстрымоўваючы сябе ад нутранога хвальвання.

— Сяньня? — паўтарылі стрывожаныя бацькі, а ідуучы за ім, запытали.

— Даруйце, а каго гэта сяньня маюць страляць ці вешаць, бо на Лукішках стаўць нейкі паль ці шыбеніцу?

— Хто яго ведае, мае даражэнкія... Бывайце! — сказаў скора, ды пабег далей Нямекша, ухіляючыся ад далейших допытаў...

У гэтай самай хвіліне ля турмы раздаўся гук бубнаў, а бацькі Ішоры, як быццам сэрцам чуючы нешта страшнае, прыастанавіліся, угляджаючыся на гэты страшны марш съмерці. Апритомнеў і дзекан Нямекша. Ён вярнуўся зноў у турму, каб правесыці на съмерць няшчаснага сънятара. Перад турмой вытварыўся страшны паход сярод гукаў бубнаў і ваеннай жалобнай музыкі, акружаны радамі маскоўскіх жаўнераў з голымі штыкамі на стрэльбах.

І вось за хвіліну новая трагедыя. Матка сказаница, пазнаўшы, што гэта яе любімы сын ідзе на съмерць, з крыкам: «Божа-ж мой! Дзіцятка маё!» ўпала на вуліцы замлеўшы. Муж кінуўся ратаваць жонку, схапіў яе на рукі ды ў роспачы стаў гукаць да ахвіцера, што вёў экзэкуцыйны паход:

— Господин поручик! Господин поручик!

— Нельзя! — буркнуў ахвіцэр, глянуўшы на яго і пайшоў далей, а цесна йшоўшая жаўнерская старожа засланіла сваімі шынелямі від каханага сына, гук бубнаў і трубаў заглушыў плач зъбехшыхся людзей.

÷ ÷ ÷

Паход накіроўваецца на Лукішкі. З кожнай хвілінаю вырастаў натоўп цікаўскіх. Усё бегла, рухалася і пыталася, каго вядуць. І я выбег.

Спачатку нельга было зарыентавацца: мора людзей, а над іх галовамі побліск штыкоў. Потым пабачыў яго... Сярод цесных радоў войска йшоў прыяцель Ішора побач дзекана Нямекши. Ніхто хіба не дагадаўся, хто каго вядзе на съмерць. Айцец Нямекша йшоў бледны, як труп, а а. Ішора — як заўсёды вясёлы і жававы, ішоў свабодна, быццам на спацыр... Выклікала гэта яшчэ большы жаль у народзе. Натоўп выціраў вочы ад сълёз, бачачы гэтага маладога стройнага героя, што йшоў так спакойна на съмерць...

Вось ён дагледзеў сярод натоўпу і мянэ і весела двойчы скланіўся здымаячуши шапку. А далей я ўжо нічога ня мог бачыць, бо сълёзы залівалі мае вочы. Пацяг-

нуўся і я на Лукішкі...

Пасярэдзіне плошчы стаяў той стоўп... Дзякую Богу! — я падумаў, не ганебная шыбеніца...

Навокал вялікім квадратам было устаўленае войска, за войскам натоўпы народу.

а. Ішора стаяў каля стаўпа, прачыталі яму сярод поўнай цішыні прысуд съмерці расстрэлам.

— Дзякую Богу! — сказаў съмела сказанец. А вам усім пррабачэньне.

Стаў ён на калені, ціха маліўся, потым пацалаў крыж з рук дзекана Нямекшы, перахрысьціўся, устаў, паклонамі разъвітаўся з народам, а пасля голасна зъвярнуўся да экзэкутара:

— У імя Божае! Я гатоў!

Зараз началі надзяваць на яго съмяротную кашулю. Мела яна замест каўняра глыбока спадаючы на твар капшук, каб закрыць вочы, рукавы яе былі доўгія і імі прывязвалася ахвяра да стаўпа.

Экзэкутары аднак, ці разгубіліся, ці першы раз мелі з гэтым дачыненьне, на-дзелі гэтыя даўжэйныя рукавы на рукі і ня ведалі што рабіць далей. Тады сам а. Ішора казаў гэтымі рукавамі прывязаць сябе да стаўпа.

Страшны быў момант, калі яму апускалі на вочы кантур. Сэрцы становіліся ў людзей...

У тую хвіліну экзэкуцыіны аддзел пяхоты ўстанавіўся на супраць а. Ішоры, рыхтуючыся да выстралу.

Хутка загрымелі выстралы дзесяці стрэльбаў...

— Першая ахвяра, — сказаў нехта каля мяне.

Я аглянуўся. Гэта сказаў нейкі Ліцьвін-Беларус, выціраючы вочы, зь якіх, як гарох сыпаліся сълёзы...

(«Агляд Паўш.» т. 45, 1895)

(Апраца ваў і падрыхтаваў да друку В. П.).

АБ ІДЭЙНА - ТЭМАТЫЧНАЙ СТРУКТУРЫ «МУЖЫЦКАЕ ПРАУДЫ»

Газета «Мужыцкая Праўда» Кастуся Каліноўскага не пакідае быць аб'ектам дасьледвання ў беларускай гісторыографіі.

Мікола Маляўка, кандыдат гістарычных навукаў, выкладчык Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэту, выставіў арыгінальную канцэпцыю ідэйна-тэматычнага ѹ структурнага адзінства газеты «Мужыцкая Праўда». Пытаныне гэтае цікавае, пагатоў, што «Мужыцкая Праўда» ня толькі ўздымала ѹ вяла на змаганье паўстанцаў Кастуся Каліноўскага ў 1863 годзе, але, як зусім слушна адзначае Мікола Маляўка, адыграла «выключна важную ролю ѹ станаўленыні й фармаваныні нацыянальнае съядомасці беларускага народа». (Артыкул Маляўкаў пра «Мужыцкую Праўду» з'мешчаны ў сёмым выпуску зборніка «Беларуская Літаратура», што выйшаў з друку ў 1979 г. у выдавецтве БДУ).

Маляўка піша: «Нам хацелася-б зъвярнуць увагу на адзінства «Мужыцкай Прауды», адзінства, якое не само сабой склалася, а было задумана ѹ реалізавана яе стваральнікамі». (б. 159)

Малаяўка ўважае, што ўсе сэм нумароў газэты гэта «ня сэм асобных лістовак, пракламацыяў», а яны, як кажа ён, «адзінства, яны — закончаны твор, гэта сапраўды мужыцкая праўда, як яе разумеў нейкі Яська — гаспадар спад Вільні».

І далей аўтар дасьледванья (дасьледваньня, праўда, невялікага) прабягаеца па ўсіх сямёх нумарох газэты ды адзначае ў кожным зь іх галоўную тэму, якой нумар прысьвечены: першы нумар — «як-бы ўступ», другі — «пра зямлю», трэйці — пра «ідэал вольнага сялянскага жыцця», чацверты — пра «падаткі», у пятym — пра «рэкрутчыну», у шостым — пра «рэлігійнае пытаньне», а ў сёмым, кажа Мікола Малаяўка, «падводзяца вынікі ўсяму таму, што гаварылася ў папярэдніх нумарох».

Канцепцыя Міколы Малаяўкі пра ідэйна-тэматычнае й структурнае адзінства «Мужыцкае Праўды» — гэта, як аўтар сформуляваў яе ў сёмым выпуску зборніка «Беларуская Літаратура» — выклікае засыярогі, і вось дзеля якое важнае прычыны: Малаяўка ні словам не абмовіўся пра тэму нацыянальнае культуры, што была для Каліноўскага ня менш важным пунктом ягонае праграмы, як падаткі, рэкрутчына ды рэлігійнае пытаньне.

У чацвертым нумары «Мужыцкае Праўды», які, паводле Малаяўкі, прысьвечены падаткам, ход ня толькі пра падаткі, колькі пра тое, якая прырода й функцыя ўраду ў дзяржаве, пра адказнасць перад народам ураду за свае дзеяньні. Нумар ад гэтага й пачынаецца: «Для таго, каб была справядлівасць і праўда на съвеце, злыя людзі ня збытковалі й крыўды другім не рабілі, е ронд (г. з. урад — А. З.), што бярэ падаткі, робіць школы, наўчае кожнага, каб жыў па праўдзе, становіць суд: а калі гэта не памагае і робіцца несправядлівасць, то наймае войска і так съцеражэ кожнага ад ліха й зьдзерства».

У жыцці народу, дзяржавы, несправядлівасць, «ліха й зьдзерства» бывае, як ведама, усякага роду: людзей крыўдзяць ня толькі эканамічна, абдзіраючы падаткамі, але й культурна, абдзіраючы з традыцый, мовы, мастацкіх і гістарычных вартасцяў. Кастусь Каліноўскі вельмі добра бачыў гэта, разумеў і дацэнтаваў важнасць абароны нацыянальнае культуры. У tym-жа чацвертым нумары «Мужыцкае Праўды» Каліноўскі, падаўшы прыклад, што замежамі «у Пранцуза чы ў Англічаніна, народ спагадае ўраду, бо ўрад слухае народу», ставіў пытаньне: «А ў нас, Дзяцюкі, чы гэта? чы ў нас е справядлівая наука ў школах, што вучыць жыці бяз крыўды другога?» На гэтае пытаньне вось як адказваў Каліноўскі ў tym-жа чацвертым нумары газэты «Мужыцкая Праўда»:

«У нас, Дзяцюкі, адно вучыць у школах, каб знаў чытаці памаскоўску, а то для таго, каб цябе зусім перарабілі на Маскаля. Суды маскоўскія — гэта воўчая яма, гдзе не разъбераюць, чы за табою праўда, чы не, а скрабуць адно як могуць. Бясьпечнасці пад Маскалем ніякае няма, хто дужы, той глуміць; а войска то для таго трymаюць, каб аберагаці кожнага ад злых людзей, і ад глуму, а для таго, каб не пазволіць народаві і застанаць, калі пазнае сваю няволю, калі згледзіць ся, што дзяryць зь яго над сілы».

Мікола Малаяўка, як бачым, недагаварыў некаторых рэчаў у сваёй спробе знайсці ідэйна-тэматычнае адзінства «Мужыцкае Праўды». Шукаць-жа гэтага адзінства варта й далей, але не зьменшваючы съветагляду Каліноўскага, не агольваючы яго да чиста сацыяльна-еканамічных аспектаў, а ўлучаючы ў ідэйна-тэматичны дыяпазон Каліноўскага аспект нацыянальна-культурны.

3. А.

Васіль БЫКАУ

МЁРТВЫМ НЕ БАЛІЦЬ

А п о в е с ь ц ь
п р а ц я г

24

У хаце робіцца ціха...

Мусіць, я пачынаю драмаць, ды раптам прахопліваюся, бо, здаецца, штосьці гаворыць Юрка. Сапрауды, ён неспакойна матляе галаўю. Паўшубак споўз з ягоных грудзей, вочы заплюшчаны. З раптоўна ахаплўшай мяне трывогай я дакранаўся да яго лоба. Ён сухі і палае ў гарачцы. Юрка на мой дотык, аднак, не реагуе.

У хаце па-ранейшаму відна. Гамана зрэшты прыціхла. Мусіць, падраненая съпяць. Хоць наўрад ці ўсе съпяць — ля парога варушыца канваір. На нерухомым твары суседа пад съянай напружана раскрытыя вочы. У іх раздумна трыміць знаёмы мне неспакой — як усё гэта aberненца?

— Юр... Вады, га? На вады, Юра...

Юрка не адказвае, толькі матляе крута адкінутай галавой і дробненька-часта дыхае. У грудзях у яго мокры булькотны хрып, які чуваць нават зводдаль. На вуснах — роспачна-трывожны шэпат:

— Ну!.. Што ты? Мамачка!.. Ня трэба!.. Ня трэба!.. Ну, што ты! Так!.. Інакш нельга...

Я прыслухоўваюся і разумею — Юрка трывыніць. Гэта ўжо кепска: ён у няпрытомнасці. Але што рабіць?

— Чаму ты ня ідзеш?.. Оля!.. Аленка!.. Ты даруй... Я ўсё разумею... Олечка... Мама!..

Вядома, гэта трывыненые, але нейкі час я міжвольна стараюся пранікнуць у сэнс Юрковых слоў. Толькі дарма. Тады я пачынаю баяцца, каб з Юркам не здарылася тое самае горшае, што цяпер так блізка ля яго. І ў гэты час водгукі новай падзеі далітаюць да нашай хадыны.

Спачатку нехта быццам спрасонку няпэўна зауважае: “Гудуць, га?” Заняты сваім клопатам, я не звяртаю на тое асаблівай увагі. Потым да слыху пачынае даносіцца знадворку знаёмы вышынны гул. Ён хутка мачнене, і вось у зямлі пад намі аддаюцца першыя выбухі. Гэта бамбёжка. Праўда, бамбяць дзесь далёка. Ва ўсякім разе, ня ў гэтым сяле. Але бамбяць, чуваць па ўсім, немцы. Нехта, напусціўшы ў хату съюжы, выходзіць на двор. За ім да дзвіярэй лезе другі. Сонны спакой у хаце мінаецца. Па кутках пачынаецца буркатня і застарэлы прастудны кашаль.

— Наляцелі каршуны праклятыя! Цяпер дадуць прыкурыць...

— Хоць-бы ня сюды. Хай іх халера! Страх ня люблю бамбёжак.

— Хто іх любіць!..

І раптам гул нібы прарываецца з месячнай нябеснай вышыні. Не-

дзе, уж зусім блізка (ці ня на ваколіцы?) гахаюць запар некалькі раскацстых бомбавых выбухаў. Наш дом спуджана ўздрыгвае ўсімі сваімі чатырмі съценамі. У куце з бразгатам падае на падлогу кацлук.

— Дачакаліся! — выпальвае хтось у эмроку, і па рэзкім крыўдлівым голасе я пазнаю нашага знаёмага лётчыка. — Дачакаліся, маць іх за нагу! Дзе начальства?! — амаль роспачна выкрыкае ён

Але начальства няма. Мы ўсе тут адноўлькава радавыя — параненяя. І толькі Каця, як і шмат ужо разоў у такіх выпадках, грубавата прыкрыкае:

— А ну, усе ўніз! Усе на падлогу! Прэч з лавак! Лажыся!

Параненая неахвотна злазяць са столоў, з лавак і месціцца на доле.

Я пазіраю ў кут — за столом ужо нікога няма. Сахно, пэўна, недзе схаваўся. І толькі на сярэдзіне хаты — падсвятленая месяцам постасць Каці ў накінутым на плечы паўшубку.

— Лажыся, лажыся! І каб ціха. Ніякай панік!..

Блізка за сялом пачынаецца грымотная калатнеча бамбёжкі. Выбухі, адзін мацей за другі, разрываюць ноч. Зямля кожны раз апантана здрываеца. Са столі на нашы галовы нешта сыплецца. Мы, стаіўшы дыханыне, цісьнемяся да падлогі, услухоўваемся і напружана чакаем, калі-ж урэшце скончыцца гэтае праклятае выпрабаваныне. Нехта тым часам лаецца. Нехта ціха сам сабе стогне. На вуліцы бегатня і ўстрывожаныя рэдкія воклічы. А ля мяне ўсім целам калоціцца, кідаецца ў гарачцы Юрка.

— Мам... Мамачка, стой! Не ідзі. Агонь... Куды ён? Куды коціца? Трымайце-ж вы...

Над хатай цяжкі маторны грукат. Здаецца, з неба рушыцца нешта агромніста-страшнае. Але яно праносіцца ўгары міма, і noch скала-наюць два выбухі. Агнавыя водбліскі ў вокнах на некалькі сэкунд асьляпляюць нас. Здаецца, разыляціца дащчэнту хата. І нават дзіўна, калі праз імгненьне аказваецца, што яна стаіць, як стаяла. Толькі чамусь са спазнелым грукатам расчыняюцца на ганак дзвіверы. Але гэта не ад бомбы. Гэта нейкі салдат урываецца ў наш прытулак.

— Гэй, славяне! — утрапёна крычыць ён з парога. — На тым канцы немцы!..

У хаце сутаргавы рух, і ўсе нямеюць. На імгненьне нас скоўвае зъбянтэжанасць, за якой нехта нядобра лаецца.

— Гінуць, ці што? У канцы канцоў...

— Чаму нас пакінулі? Дзе справядлівасць? Дзе клопат пра раненых?

— Ціха! Ціха! — прарываючы гаману, зноў раздаецца голас Сахно. — Я забараняю! Спыніць размовы!

— Хто там забараняе?! — крычыць з-пад лаўкі лётчык. — Ты вунь забарані нас дабіваць. Дзе начальства? Давай начальства!

— Трэба да начальства!..

— Генерала сюды! — гудуць устрывожаныя галасы. Нехта, куль-

гаючы, съпешна выходзіць з хаты. За ім да дзьвярэй прабіраюца яшчэ двое. Тады ў парог аднекуль з кута лезе сутулая постаць Сахно.

— Стой! Спыніць паніку! Я загадваю!

Хата робіцца, як разьюшаны, растрывожаны мурашнік.

— Пры чым тут паніка?!

— Пайшоў ты...

— Знайшоўся пугала! Не такіх бачылі!

— Ты начальства давай!

— Давай транспарт! Мы таксама жыць хочам.

Людзі ўстаюць, хто можа. Іншыя ляжаць. Бамбёжка, здаецца, уцікае. Гул угары аддаляеца. Мабыць, самалёты павяртаюць назад. Затое становіцца мацнейшай кулямётная траскатня. З расчыненых дзьвярэй у хату валяць клубы съюжы.

Ціха, але зусім па-мужчынску вылайашыся, да выхаду лезе Каця.

— Не, ужо ўчарашияга ня будзе! — кажа яна. — Я зараз...

Дзяўчына хоча выйсьці, але шлях ёй загароджвае Сахно. Упершыся нагой у вушак, ён стаіць у расчыненых дзьвярах. У здаровай яго руцэ пісталет.

— Назад!

— Ты што — ачумеў? А ну, пусьці! Я да начальства.

— Назад!! — у нейкай звярынай зацятасці гыркае Сахно.

Каця раптам дужа штурхает яго і, прыгнуўшыся, шмыгае ў дзьверы.

— Назад! Застрэлю!

Ён і сапраўды страляе, нечакана глушачы ўсіх нас. У мяне здрываеца сэрца; ці не здурнеў ён, гэты законнік? Побач узынімаецца з падлогі лейтэнант і разважл.ым голасам звяртаеца да разьюшанага капитана:

— Паслухайце, што за спектакль? Сапраўды трэба далажыць начальству. Трэба-ж эвакуіраваць параненых. Што вы ўперліся?

— Маўчаць! Я загадваю — маўчаць!

Шырока расставіўшы ногі, Сахно шэраю нязрушнай глыбай стаіць у дзьвярах. Пісталет ягоны скіраваны ў хату. На падлозе робіцца вельмі съюздзёна.

— Яму абы маўчаць! — злосна зазначае нехта.

Аднак патроху ў хаце змаўкаюць. Хто ведае, чаго можна чакаць ад гэтага чалавека.

Сахно стаіць так даволі доўга, і мы ўсе маўчым. Толькі абпалены гучней, чым раней, стогне пад вакном. Юрка сьціхае і дробненька, булькотна дыхае. Я не могу даўмецца, што рабіць з ім, калі зноў, як і раніцай, давядзеца ўцякаць з сяла. Ці ня лепш ужо адразу застрэліць яго і сябе?.. Аўтаматныя чэргі за ваколіцай то прыціхаюць, то зноў густа рассыпаюцца ў начы.

Але вось на вуліцы ўсчынаеца гамана. Пад вакном рыпяць нейчыя таропкія крокі — там група людзей. Ці не за намі? Коратка рыпае ганак, і прамені ліхтара ярка ўпіраеца ў настырчную постаць Сахно.

— Тут хто?

— Тут параненая, — змрочна, быццам нават незадаволена, адказвае Сахно. Анак з парога не саступае.

— А вы хто? Што вы тут робіце? — асьвятліўшы пісталет у руцэ капітана, строга пытаецца камандзір. Раптам яркі прамень з ліхтарыка мільгае па нас на падлозе. Усе жмурацца.

— Я прысякаю паніку! — усё тым-жа тонам кажа Сахно.

— Паніку?

— Іменна так. Паніку.

— Якую там паніку! — разважліва кажа нехта з цемрадзі хаты. — Нас у шпіталь трэба. Тут цяжка параненая ёсьць.

Постаць невядомага павяртаецца да людзей. Ягоны моцны ліхтарык гойсае туды-сюды па аблеглых на падлозе людзях і спыняеца. Скrozь — шынялі, паўшубкі, бінты і насыцярожаныя нерухомыя твары...

— Я не ўпаўнаважаны наконт эвакуацыі, — цвёрдым камандзірскім голасам абвяшчае апяразаны рамяніямі чалавек. — Сяло абыходзяць немцы... Палкоўнік Гардзееў загадаў: усіх у строй. Хто можа, прашу за мной! Зараз-жа!

— Гэта іншая справа, — пасля кароценькай паўзы адгukaеца нехта ў куце.

— Па людску. А то пісталетам грозіцца...

— А ну, выходзь, хто можа!

— Вядома, выходзь! А то ўсім крышка.

З кута неўзабаве выб раюцца двое. Устae нехта ад парога. Уздыхнуўшы, нялёгка ўзынімаецца лейтэнант з рэдакцыі. Я ня ведаю, як быць мне. Няёмка адставаць ад іншых і ня хочацца больш пакідаць Юрку. Адчуваю, без мяне ён загіне. Зноў-жа праклятая нага востра разбалелася на ноч.

— Стой! — нібы спахапіўшыся, зноў крычыць Сахно. — Маёр, спыніце людзей! Тут неправераны элемэнт.

Маёр, які ўжо рушыў з дзывярэй, недзе спыняеца і бліскае на Сахно ліхтарыкам.

— Які элемэнт?

— Распропагандаваны, антынастроены элемэнт. Тут размовы...

— А кіньце вы, капітан! Якія размовы...

Маёр выключае ліхтарык і зынікае на ганку. За ім выходзяць чацьвёрта байцоў. Сахно некалькі сэкунд зъбянтэжана стаіць у дзывярах, пасля кідаецца за імі следам.

— Маёр, вы будзеце адказваць! Я далажу палкоўніку! — даносіцца ўжо знадворку.

Нехта ў хаце зноў брыдка лаеца.

Лейтэнант ля сцяны няспешна рыхтуеца ісьці. Спачатку ён старанна апускае вуши свае шапкі. Затым дастае з кішэні трохпallyя рукавіцы. Усе яго рухі паныла-замаруджаныя. Я бачу і ўсё разумею, як ня хочацца яму ісьці туды, адкуль, хто ведае, ці суджана будзе вярнуцца. Ля яго ног пакорна сядзіць, чагосьці чакаючы, не-

мец. Я ў разгубленасьці — што рабіць? Лейтэнант кідае позірк уніз на мяне, пасъля — на Юрку. І я думаю, калі толькі ён скажа “пойдзэм” — я ўстану. Але ён старанна ўсьцягвае на пальцы рукавіцы і кораценка ўсьміхаецца.

— Ну, будзьце жывыя. Жадаю як-небудзь выбрацца адсюль.

— Шчасліва! — кажу я, амаль расчулена. Ня ведаю чаму, але за якую гадзіну ў маёй душы высьпела нейкай неўсьвядомленая яшчэ прыхільнасьць да гэтага чалавека. Зъяўляецца і зынікае кароткае шкадаванье, што не пазнаёміліся як сълед, не пагутарылі. Але што-ж... Мне хochaцца напасъледак чым-колечы памагчы яму.

— Вазьміце мой карабін.

— Не, дзякуй. У мяне пісталет, — кранае ён сваю кірзавую кабуру. — А зрэшты ўсё адно. Там танкі.

Ён пераступае цераз маю нагу і выходзіць праз расчыненыя дзвееры на заліты месячным сьвятлом двор. Я-ж застаюся, пакутліва разважаючы над невясёлым сэнсам ягоных апошніх слоў. У хаце робіцца самотна і пуста.

Ведама-ж, ня першы раз — кожны дзень адыходзяць назаўжды людзі. Таварышы, малазнаёмыя і зусім незнаёмыя. Адыходзяць, нечым закрануўшы душу і пакінуўшы ў ёй не заўжды зразумелы сълед. Многія і не вяртаючыца болей у наша жыцьцё, і сярод іх — слайўнія, так сабе, а то і благія таксама. І нам неўздагад часам, што ўсе яны пэўным чынам фарміруюць нас, нярэдка насупраць нашае волі лепяць нашы харектары, нашы чалавечыя якасці. Пайшоў вось і Сахно, і нам тут ажно палягчэла — ну і чалавек! А з лейтэнантам я не хацеў-бы ніколі разлучацца. Хоць і зусім ня ведаю яго.

Юрка, што мне рабіць з табой? Няўжо на гэты раз мы не выберамся з праклятага ліха, у якое гэтак нечакана ўвязылі? Няўжо я так і не ўберагу цябе? І дзе-ж гэта наша ратавальніца-Каця, нешта ўжо яна бавіцца. Мо пакінула нас? Сапраўды, хто мы ёй: выпадковыя спадарожнікі? Навошта ёй гінуць з намі?

У хаце прастарненне і сцюдзяненне. На падлозе ляжаць адны цяжка параненыя. Ля парога, на ранейшым месцы, хутаецца ў шынель не-мец. Канваіра ля яго ўжо няма. Зынік Сахно, мусіць, уцёк і канваір. А немец не ўцякае. Скурчыўся і чакае чагосці, забыты і пакінуты няўдака-палонны, да якога тут ні ў кога няма справы. Пад акном трасецца ў нейкім нэрвовым параксізме лётчык. Я падтыкаю пад Юрку канцы паўшубка і на каленях падпаўзаю да гэтага абгарэлага бедагі. Хоць, па-праўдзе, ён ужо нямала і надакучыў нам. Але і яму ня соладка.

— Як вы? Можа памагчы чым?

— Так. Павінен памагчы! — хуценька і настырна просіць лётчык. — Дружка! Ня дай мне загінуць. Мяне камандуючы ведае. Я дваццаць “мэсэраў” зьбіў. Я да Героя прадстаўлены. Ты павінен звязацца з камандуючым. З самім камандуючым. Ты разумееш?

— Як тут з ім звязацца?

— Ты павінен звязацца. Або хай выдзеляць танк. Хай адвязуць

мяне ў танку. Я не павінен загінуць...

Не, гэта ня тое. Гэта занадта банальна. Ён баіца загінуць! Быццам астатнім тут усё роўна — жыць ці памерці... Нібы таму, што ён прадстаўлены да Героя, яго жыцыё зрабілася даражэйшае. А Юрка прадстаўлены толькі да "Айчыннай", дык што-ж яму — гінуць?

Зануда! Спачуванье да яго раптам мяняецца на прыкрасыць. Дае-ж Бог такіх вось людзей! Я нават ня ведаю, хто ён — афіцэр ці сержант. Але ён мне канчаткова агідны.

— Друг, ты панімаеш? Інакш я загіну! Ты чуеш?

Так, я чую. Але я вяртаюся да Юркі, ня маючи жаданья яго сучышаць. У самога ад тужлівага прадчуваньня заходзіцца сэрца. За ваколіцай ва ўсю грыміцу бой — і танкавыя стрэлы, і аўтаматы. Я адчуваю: будзе ой як кепска! Каб хоць вярнулася Каця, з ёю неяк спакайней. Мы ўжо прывыклі за гэтыя суткі да яе грубаватага клопату. Я дзіўлюся: сапраўды, толькі адны суткі, як я сустрэў яе, а здаецца, ведаю ўжо даўно! Дзіўна, яна яяпрыгожая, рэзкая, а ўвогуле такая надзейная. Мабыць, на вайне гэта галоўнае.

Сыцішыўшыся, я прысланяюся да съязны поплеч з немцам. Услухоўваюся ў траскатню бойкі і пачынаю чакацца Кацю. Неўзабаве чую, як нехта тупае па ганку, потым мачае рукой клямку. Я ўжо гатовы ўбачыцца Кацю, але замест яе на парозе зьяўляецца Сахно.

— Так. Хто ўдзень быў на вышыні? — суха пытаецца ён тонам камандзіра, які атрымаў несправядлівы наганяй ад начальства.

Людзі ў хаце насьцярожана прыцінаюць стогны.

— Я пытаюся: хто абараняў за сялом вышыню?

— Якую вышыню? — пытаецца нехта з абвязанай, у шынах, рукою. — Тую, дзе танкі?

— Да. Тую.

— Ну, і я абараняў. А што?

— Прозвішча? — засцята пытаецца Сахно.

— А навошта? Ордэн дасьцё, ці што? — зусім ня ў тон капітану жартуе паранены. — Цвіркун, ну...

— Як?

— Яфрэйтар Цвіркун.

— Малодшы лейтэнант Васілевіч, запісвайце! — загадвае мне Сахно.

"Не хапала клопату", — думаю я. У самога рука падвязана, дык ён прымушае мяне... І адкуль яго прыгнала на нашыя галовы? У абарону, глядзі ты, не пайшоў, а зноў ужо нешта рассъследуе. Некага падазрае ўжо і абвінавачвае. Таксама ваюе...

— Яшчэ хто? — зноў пытаецца і чакае Сахно. Але болей, здаецца, абаронцаў таго пагорка тут няма. Усе, нядобра апанурыўшыся, маўчаць.

— А вы, Васілевіч, там не былі? — раптам павяртаецца да мяне Сахно.

— Ну, быў. А што?

— Пачаму скрываецце? Запісвайце і сябе.

— Я і так не забуду.

— Вы ўсё памятаеце, так? А дзе старшына Еўсюкоў? — раптам шматзначна пытаецца Сахно. — Вы-ж, здаецца, разам былі?

— Разам. Ды тут разышліся. У сяле.

Усе напружана маўчыць, пазираючы на капітана. Ён таксама маўчыць, відаць, нешта мяркуючы. Робіцца ціха, і ў гэтай цішыні зъяўляюцца новыя гукі. Недзэ па вуліцы ідуць танкі. Іх грукат сунеца — ўсё бліжэй, бліжэй... “Хоць-бы свае, не нямецкія”, — б'еца ў галаве спадзяванка. “Але калі і нашы, дык куды яны ідуць?”

— А што, капітан, здарылася?

— Што здарылася? — зъедліва перапытвае Сахно. — Ня ведаеце, што здарылася? Абарону кінулі, во што здарылася.

Ну, вядома, недзэ няўпраўка, хтосьці правароніў, і цяпер шукаюць вінаватага стрэлачніка — Еўсюкова. Але пры чым тут Еўсюкоў?

Заглушаючы грукатам бліzkую ўжо бязладную страляніну, паўз нашыя вокны праходзіць адзін танк, затым другі. Нехта ў шапцы з растапыранымі вушамі паўзе да вакна і ўзіраецца ў сьветлаватую прыпятнелую шыбу. Першы танкі, чуваць, аддаляюцца. Але з другога канца сяля зноў нарастает грукат.

— Вось табе, кума, і хрэсьбіны! — гучна гаворыць ад вакна салдат. — Танкі-та ўходзяць.

— Як уходзяць?

— Куды ўходзяць?

З раптоўна апанытым сэрцам, я таксама кідаюся да вакна. Сапраўды, напоўніўшы сяло грукатам, некалькі танкаў хутка коцяцца па зімовай вуліцы. Іх браня густа аблеплена шэрымі сілуэтамі аўтаматчыкай.

Сахно, раптам нібы забыўшыся пра нас, моўчкі выскоквае на вуліцу. Я падпаўзаю да Юркі. Што-ж гэта робіцца? Я тармашу сябра: думаю, можа ачнеца. Як бы ня трапіць у новую пастку. Параненая таропка адзін за адным выпаўзаюць з хаты. Хто са стогнам, а хто моўчкі. Цяпер толькі-б на вуліцу, па якой адыходзіць апошняя на дзея.

На вуліцы бягучы людзі, фыркочучы танкі. У іх свае клопаты, свае баявяя справы. Што ім параненыя! Лётчык, лаючыся, устае на калені і, охаючы, сълепа грабеца да выхаду.

Як-колечы ўзьдзеўшы Юркавы рукі ў рукавы паўшубка, я ўхутваю ім сябра. Затым толькі хапаю яго, каб валачы ў дзіверы, як у хату ўбягае змораная, рухавая ад пасыпешлівасці Каця. Я ледзьвие ня ўскокваю ад радасці, бо ўраз адчуваю: гэта па нас! И сапраўды, Каця голасна выпальвае:

— А ну — на мышыны! Хутка! Хто сам ня здолее — гукніце!

“Эх, пасыпяшаўся!” — са шкадаваньнем мільгае ў съядомасці пра таго, у куце, і я тут-жа забываюся аб ім. Я падхопліваю Юрку пад пахі, немец услужліва паднімае яго за ногі. Каця дae нам на праходзе дарогу і сама кідаецца да лётчыка, які капошыцца ля парога. Мы выцягваем Юрку на двор і там сутыкаемся з высокім і

няўклюдна тоўстым камандзірам у танкавым шлеме і камбінезоне. З жартоўнай лёгкасцю ён прытопвае валёнкамі і ляскава рукавіцамі.

— Жывей, арлы! Жывей, ядрана вошка! А то коні астынуць. А ну, давай падмагу.

І падхопл.вае за паўшубак Юрку. Да яго падскоквае другі, у шлеме. “Таварыш падпалкоўнік, я!” Яны ўдвох пераймаюць з маіх рук Юрку. І я адчуваю шчымлівую ўдзячнасць да гэтага падпалкоўніка. Глядзі, які маладзец, — спыніў для раненых танкі! Але ўсё, мусіць, Каця? Яны ўдвох з дапамогай немца ўсьцягваюць Юрку на браню танка, съследам, бязладна чапляючыся за бакавы трос, узълязаю я. А падпалкоўнік лёгка саскоквае, каб памагчы Каці.

— Давай гэтага туды, на тройку. Эй, герой, падсабі! — звязтаецца ён да немца. Той у грукаце малых абаротаў матора, аднак, ня чуе, або не разумее. Стаяць унізе ля танка, відаць, ня ведаючы, ці можна яму сюды ўзълезыці. І тут між танкаў аднекуль зъяўляецца Сахно.

— Таварыш падпалкоўнік, гэта — немец. Яго трэба ліквідаваць. Зараз-жа.

Падпалкоўнік, несучы з Кацяй параненага, зьдзіўлена ўскідвае голаў у рабрыстым шлеме. Сахно тым часам расшпільвае кабуру. Ён ужо ўпэўнены, што падпалкоўнік не запярэчыць. Гэтая яго самаўпэўненасць адзываецца ва мне шаленствам. Не ад жаласьці да немца, а каб дапячы Сахно, я крычу:

— Не слухайце! Таварыш падпалкоўнік... гэта язык... Яго да генерала загадана...

— Да якога генерала? — няўцягнна пытаецца падпалкоўнік і тут-же махае рукою. — Хай едзе, чорт з ім! Шлёнтуць пасыпееце.

“Ага, выкусі!” — зларадна мільгае ў мяне, і я крычу немцу:

— Ком! Хутка!

Сахно, бачу, хоча запярэчыць, але танкісты съпяшаюцца. Вежавы люк за маёй съпінай, лязнуўшы, зачыняеца. Абодва танкі, зафыркаўшы, дадаюць абароты, і Сахно, ссунуўшы кабуру, кідаецца да нас на браню.

— Ты май на ўвазе: уцячэ — пад трывнал загрыміш! — узълезшы, крычыць ён мне ў самае вуха.

“Пайшоў ты да такой-сякой матары!” — з лютай нянатівісцю думаю я.

Бавячы час, мы з ленаю асалодай п'ем піва. Гарбацюк распрануўся і сядзіць у адной съветлай шаўковай тэнісцы. Ягоны пінжал вісіць на съпінцы крэсла. Яму душна. З маіх плеч, здаецца, спадае гара. Ён — не Сахно. Я толькі дзіўлюся цяпер, якая гэта нячыстая сіла асьляпіла мяне і не дала даўмецца, што я памыляюся. Гэта зусім іншы чалавек.

Людзей у рэстаране меншае. Некаторыя столікі зусім пусыцеюць, і афіцыянткі страсаюць абрусы. Нашы маладыя суседзі ўсё яшчэ сядзяць, весела між сабою гамонячы. На стале ў іх тры парожнія бу-

тэлькі з абадранай фальгой. Гарбацик варочаецца, сапе, аблакочваецца на сыпінку крэсла і з дабрадушнау сытасцю пазірае ў залу. Наколькі гэта можна зразумець за вечар, ён трошкі з ганарком, але ўвогуле — праставаты і дабрадушны дзядзька.

— Ведаеце, а я прыняў вас за другога, — шчыра признаюся я. — За аднаго свалачнога чалавека. З вайны яшчэ.

Гарбацик спагадліва ўсміхаецца.

— Мус ць, якога здрадніка?

— Не. Ён — не падобны на здрадніка.

— Трус?

— І ня трус. Дзе гэта было трэба, ён нават быў храбры. Ды і іншым баяцца не даваў.

— Строгі, значыць?

— Строгі — ня тое слова. Хутчэй — бязлітасны.

Гарбацик павяртаецца да стала.

— Ну, на вайне бязлітаснасць — ня грэх...

— Але ўжо ня так, каб дабіваць параненых.

— Пры адступленыні?

— У акружэныні.

— Як сказаць... А калі-б яны ў палон трапілі? На гэты конт, дара-гі мой, быў загад. Нічога не папішаць. Тут ужо ён, мабыць, загад выконваў.

Нешта мы губляем нітку ўзаемаразуменія. Здаецца, ён ня згодны са мной. Але гэта непаразуменіе. Як-бы яму лепш давесці, што гэта ня проста выкананыне загаду. Тут іншае. А Гарбацик tym часам паблажліва ўхмыляеца: у нашай маленъкай спрэчцы ён адчувае сябе разумнейшым. З гэтаю ўхмылкай ён далівае ў куфлі піва — спачатку ў мой, а пасля ў свой — і прысоўваеца да мяне бліжэй.

— Я табе скажу з уласнага дасьведчання. На вайне там быў падрац, дзе салдаты баяліся камандзіра болей, чым немца, — шматзначна паведамляе ён і далоньню рубам б'е па стале. — У такога камандзіра ўсё: і задача выканана і грудзі ў ордэнах.

— А людзі?

— Што людзі?

— А людзі ў магілах?..

Гарбацик недаўменна моргае вачыма і ёрзае ў крэсьле. Відаць па ўсім, маё пытаныне застала яго знянацку. Дзе ў такога камандзіра людзі, аб tym ён ня думаў.

— Ну, ведаеш... На вайне з гэтым ня лічацца.

Ну і ну! Я даўно ўжо ня чую падобных выказваніяў. Проста дзіка чуць такое ад франтавіка ў наш час.

Гарбацик між tym залпам выпівае піва і зноў нахіляеца да мяне.

— Слухай сюды! Вось ты кажаш: людзі, людзі. Памятаю такі выпадак. Пад Віцебскам судзілі аднаго. Малады такі Ванька-ўзводны. Скарасьпечаны лейтэнант. Вёў батарэю. Адступалі. Наперадзе рабчулка. Трэба знайсці брод. Яму-б, дурню, паслаць каго. А ён пашкадаваў: той паранены, той хворы, той стары, а той плаваць на

ўмее. Ну і пайшоў сам з ардынарцам. Брод знайшоў, перабраўся на другі бок. А там немцы. Ну і сцапалі. Раненага. А ў яго мапа. И маршрут. А ў батарэі ніводнага камандзіра. Так і накрылася батарэйка. Лейтэнант, праўда, вырваўся з палону, праз тыдзень прыходзіць. Тут, вядома, і съпёкся. А як-ж? Пашкадаваў людзей...

— Проста ён дурань, гэты лейтэнант.

— Вось іменна дурань, — дабрадушна згаджаецца Гарбацюк. — А то вось другі прыклад. Судзілі камандзіра танка. Выскачыў з эkipажам раней, чым падбілі. Стукнула балванка, ну ён і крикнуў: “Пакінуць машыну!” На судзе кажа: хлопцаў пашкадаваў. Ці бачыш, быў упэўнены, што другім стрэлам яго падпаляць. “Тыгр” страляў. Падпаліў сапраўды. А лейтэнант з танка ў штрафную загрымей.

Гарбацюк соладка зацягваецца сігарэтай. Нечаканая здагадка прымушае мяне здрыгануцца:

— А вы не пракурорам былі?

Ён чамусьці азіраеца і прыжмурувае ў дыме адно вока.

— Старшынёй трывунала.

Мне здаеца, што я не дачуў.

— Чаго?

— Вленнага трывунала, — ціха, але выразна паўтарае Гарбацюк.

Я ня ведаю, што казаць далей, і паціху пераводжу позірк на стол. Цяпер усё зразумела.

Гарбацюк, відаць, прыкмячае маю кароткую зъянтэжанасць і адчужана хмурыць бровы.

— А што гэта вы так... зъдзіўляецеся?

— Ды так...

Пальцамі я кручу на абрусе куфаль, няўсямна пазіраючы, як сълізаюць на ягоным баку іскрыстыя адлюстраваныні бра.

Гарбацюк засыярожліва азіраеца на маладзёжны стол і ўздыхае.

— Ты, мабыць, думаеш: трывунал — гэта парушэнне законнасці? Цяпер так модна лічыць. Модна рэабілітаваць. Модна валіць усё на судзьдзяў. И н хто не задумаеца: у імя чаго яны ўсё тое раблі? Старал ся, выконвалі, недасыпалі, недаядалі, езьдзілі на перадавыя, траллі пад бамбёжку. У імя чаго?

Аднак яго фальшывы запал мяне не кранае. Маімі пачуцьцямі да гэтага чалавека ўсё болей авалодвае злая іронія.

— Можа ў імя перамогі?

— А як-ж? Што, ты думаеш, у ёй няма і нашае пайкі?

— І вілікая гэта пайка?

— А то малая?

Уся нядайная да яго прыхільнасць у мяне міжвольна зынікае. Я ня ведаю, які ён чалавек і які быў старшыня трывуналу. Але па чымсьці няўлоўным у ягоных паводзінах я адчуваю, што гэтая яго гарачнасць у адносінах да свайго мінулага — ня так сабе. Ён чымсьці пакрыўджаны, з нечым нязгодны і — ужо гатовы спрачацца, адстойваць сваю незразумелую мне праўду.

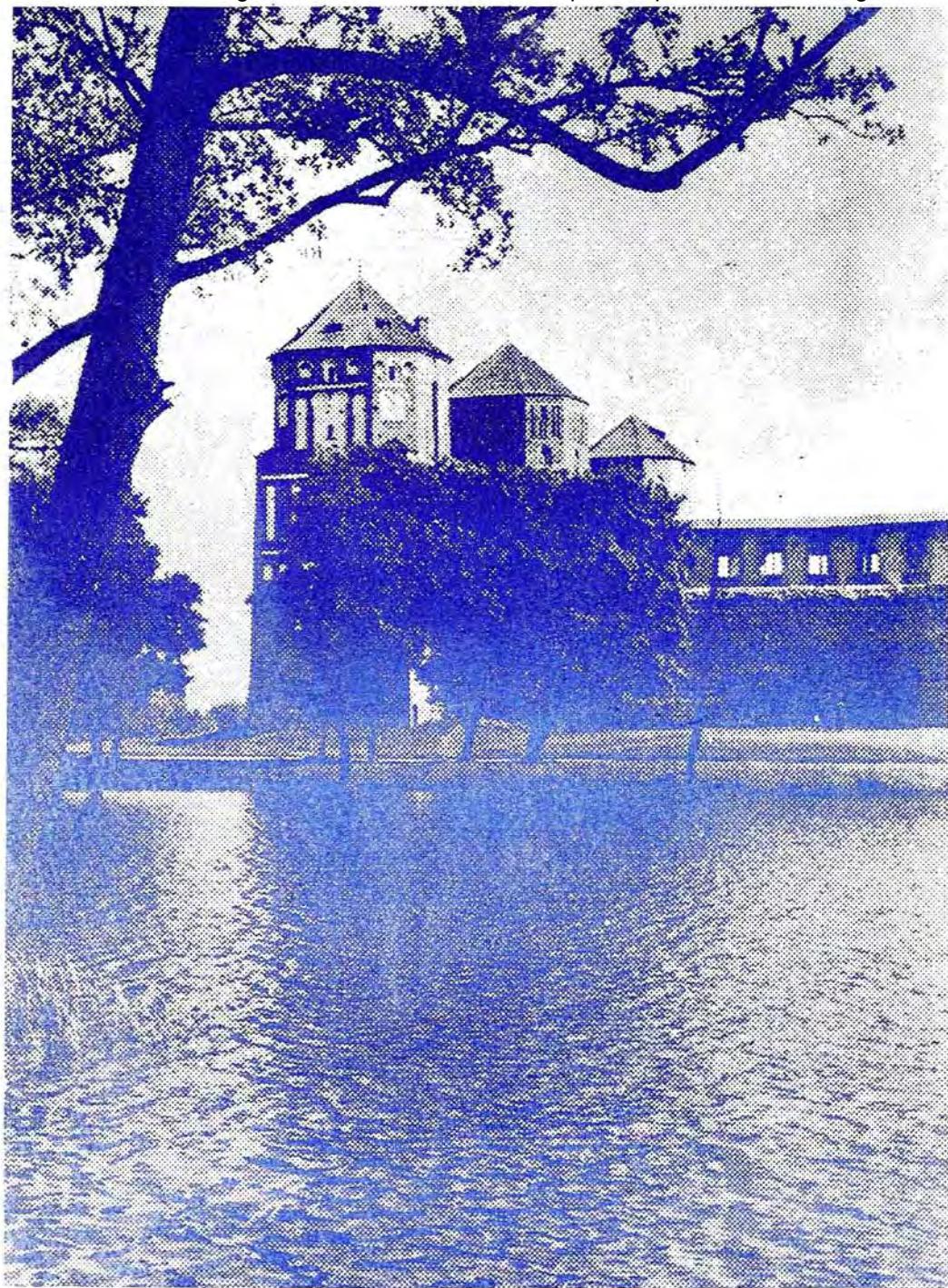
Але я з ім спрачацца ня буду.

Замак у Міры.

Некалькі вершаў ➔ АЛЕСЯ САЛАЎЯ

ЗМАГАРОМ НАРОДУ

Хай ваша слова вечна расьцьвітае
і будзе клічам да жыцьця народу.
Яго гнялі ўсе — з заходу і ўсходу —
зынішчалі поступ рупнага ратая.

Як поўнач зыйдзе — новы дзень сьвітае,
узысьцем сонца весныячы пагоду.
Знаходзіць шчасьце, дзіўную прыгоду
уzechай зыркіх раніца съятая.

Ваяйнікі вы лепшай, шчаснай долі!
Ваш дух крылаты негадзі адолеу,
аздобіў праўду пышнымі вянкамі.

Бязмежна ўзынёслых, вольных лётаў птахі
высока ўзынесьлі духу краю гмахі —
пазамінульых і перад вякамі.

МАКСІМ БАГДАНОВІЧ

Далёка ад зямлі прадзедавых загонаў
ён песьціў у душы гармонію паутону.
Ды сэрца рвалася на волю, на прастор —
туды, дзе гуў лясун, шумеў спрадвечны бор,
і сон вадзяніка, і зорных начаў лоні,
мінуўшчыны съяды, і коннікі Пагоні,
мадонаў вобразы, случанкай паясы.
О, васільковы край бязьмежнае красы!
Адведаў шыр тваю — ды ёю дыхаў мала...
А вечнасць разам зь ім цябе не пакідала,
і памяць заўжды — апошні быў зарок,
а зь ім — нясьвяяны дар — ацвецены в я н о к .

1948

МАЯ БЕЛАРУСЬ

І лясы, і лугі, і блакітныя нівы;
неба — вечная сінь, дол — зяленівы шоўк.
О, мая Беларусь! Хто з Табой, той — шчасльівы,
краю лепшага той, хто шукаў — не знайшоў.

Той, хто з ганьбай Цябе бястурботна пакінуў,
хто забыўся, што ўскормлены быў ён Табой —
як грудное дзіця, без апекі загінуў,
дол ягоны праклёнам зарос, як травой.

О, мая Беларусь! Я з Табой, я — шчасльівы.
Не пакіну Цябе, покуль буду я жыць!
Гнеў мой тым, што Цябе адракліся й лісьліва
перед сконам спрабуюць чужынцам служыць!

Гнеў мой грозны табе, вораг мой, чужаніца!
не адзін я, такіх — мілёны! Зірні:
выйшлі мы, каб стрымаць твайго зла навальніцу,
каб зацемрыць ягонай няпраўды агні.

Сіла гневу майго навальніцу адгоніць,
мілёны такіх: сіле — межаў няма.
Нас, маўляў “старадаўнай крывіцкай Пагоні”,
у баёх “ні разбіць, ні спыніць, ні стрымаць!”

БЫВАЙЦЕ

Бывайце, радасьць і цяпло сустрэчы,
сябры і сёстры родныя, браты!
Уздымны пошуг зорнае ляты
нас не разлучыць з думкамі ўдалечы.

Разважны розум — не цяжар на плечы,
у ім нязгасна зъязе Дзень Святы —
ён аблінае шлях паўзбоч круты
да волі съветлай зь цемры і галечы.

I мы сустрэнем зноўку, у мамэнт,
той час, што зынішчыць непагадзь ушчэнт.
О, як прыемна па гадох даўжэенных

пабачыць чулых, дружных землякоў,
варнуцца ў раныне досьвіткаў сунежных —
няма там путаў, зъдзеку і акоў.

I СОНЦУ, I ВЯСЬНЕ

Ня зрада гэта, не, і гэта — не каханыне.
Чаму-ж чакаем так натхнёнага спатканьня
з табой, адданаю ня мне, мной — не табе?
Калі-ж той радасны, жаданы час праўе,
мы падуладным вышэйшим чулым тэмам
сыняшаемся хутчай у съпейны Mozartem.
Там гімны йскрылка шле і сонцу, і вясьне.
Нялюдзкі скача смык па ўзбуджанай струне.
Так Пáганіні йграў. З Флёрэнцыі азванай
плыве ягоны съпей валвою ўсхваляванай.
Ён ня мінае нас і знойдзенай зямлі
спад Сожу і Дняпра, спад Нёману і Вяльлі.

УСЫЦЯЖ

Паміці Уладзімера Аксючыца

Віхура эла за хмуры акіян
шпурнула нас, нібы ў прадоныне зыгіну.
Ды ты мінаў няўцехі і аблан,
і палкі так любіў сваю краіну.
Зямля вясны і сонца неба ўсьцяж
былі з табой, як-бы сябры, у згодзе.
Калега мой, найлепшы друга наш,
ты зваў сябе, як найпрасцей, "Валодзя"…
Спачый навек ты на зямлі чужой…
Хай сыніца ўсьцяж табе
край родны твой.

Дабрыдзень беларускай хаце!
Чалом нашчадкам Крыўчоў!
Дай Бог Табе, мой родны браце,
шчасліва йсьці плячу ў плячу

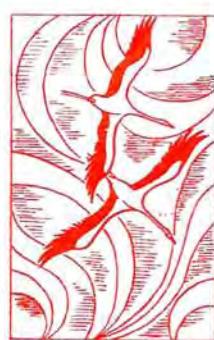
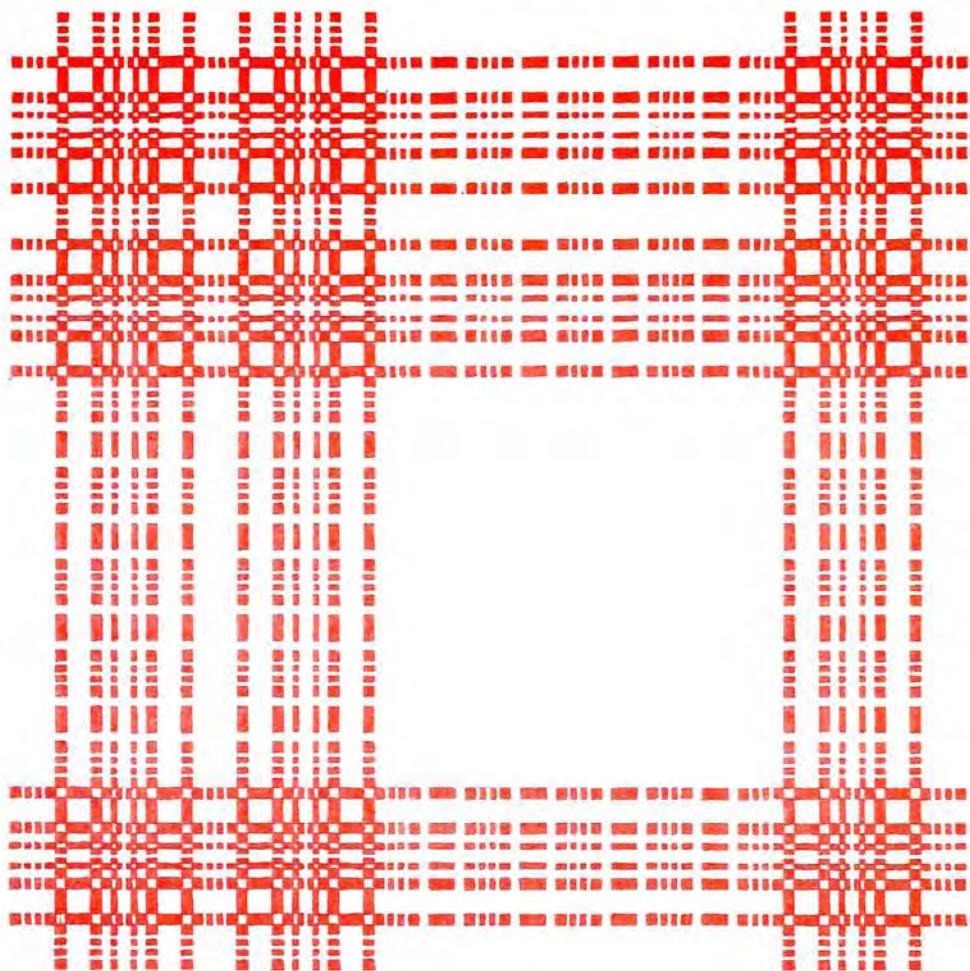
з высокасцяй тваіх ідэяў,
з адлукай ад клапот быльх,
зы зъдзесыненем усіх надзеяў,
з хутчайшай блізкасцяй да іх.

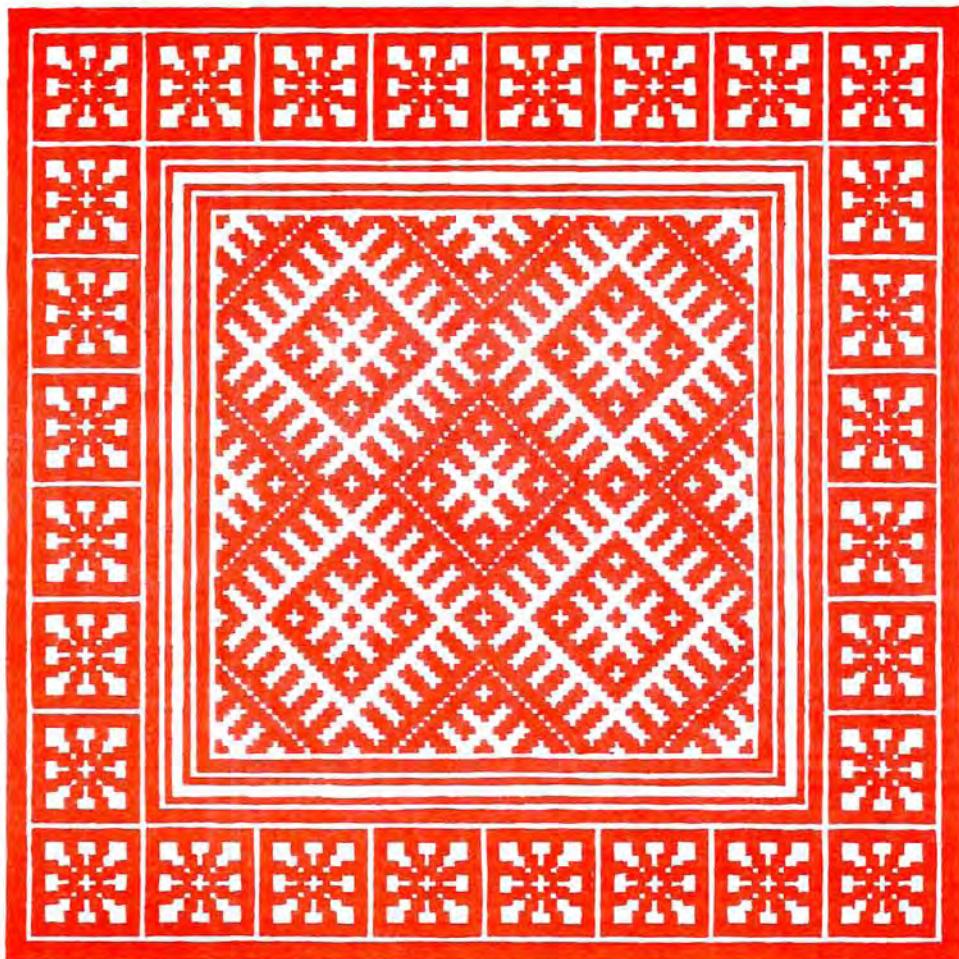
23. 2. 1952

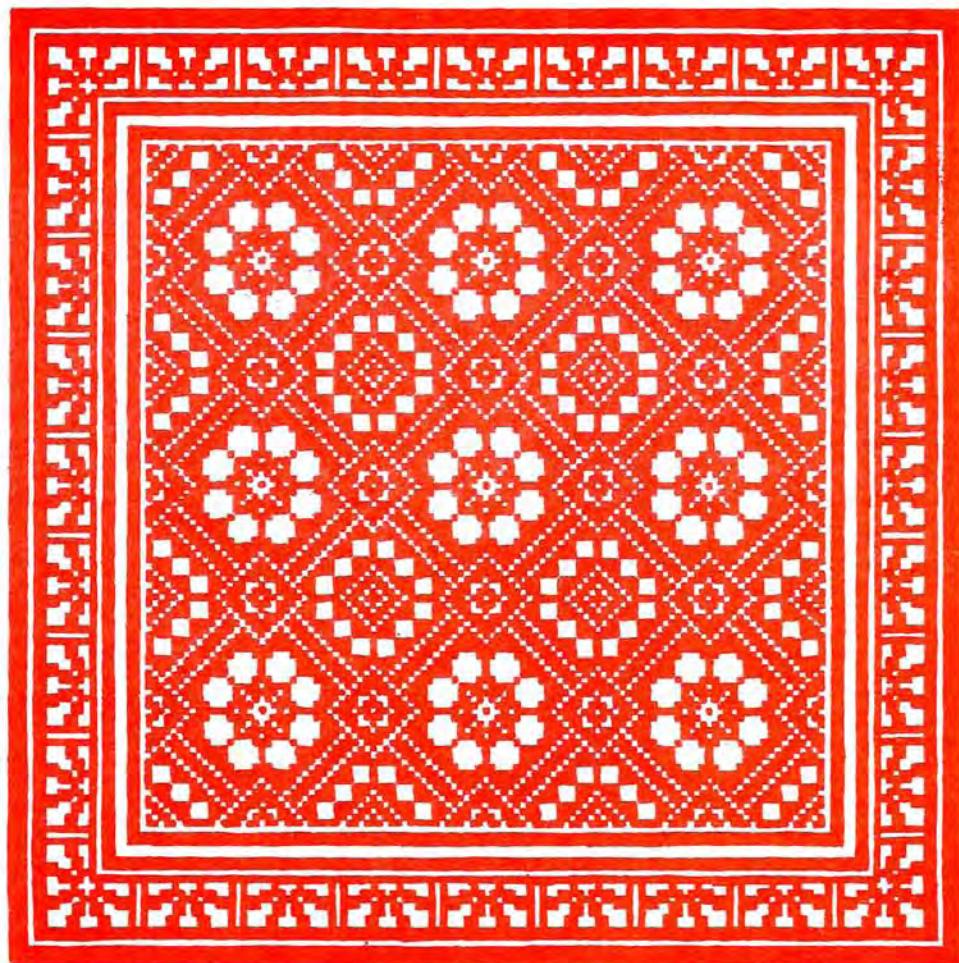

Нясвіжскі замак.

Я не хачу з ім спрачацца, бо я адмаўляю яму ў гэтай ягонай праўдзе. Ня можа быць ягонаі праўды там, дзе ёсьць яго віна. У маіх пачуцьцях і памяці дагэтуль жыве нямала несправядліва труdnага з тых далёкіх часоў. Не забылася, як пайшлі з палка і не вярнуліся хлопцы за здачу пазыцыяў, якіх нельга было ўтрымаць, за невыкананыне невыканальных загадаў, за сутычкі з начальствам і за недазволеная размовы таксама. Я прыпамінаю ўрэшце старшага лейтэнанта Кротава, які, на щасціце ці на бяду, не дайшоў да рук такога вось старшыні. І за што? Я дык выдатна ведаю, што нізвашта, але гэта зусім не азначае, што Кротаў вярнуўся-б у батальён. Але няўжо цяпер, праз шмат гадоў пасля вайны, калі столькі перавярнулася ў грамадскім жыцьці краіны, няўжо не кранула гэтых людзей адчуваныне віны?

Я хачу запытаць яго аб tym, але Гарбацюк апярэджвае мяне:

— А я і ня думаю таіць, хто я і што я, — прыкметна адчужэўшы за хвіліну маўчаныня, кажа ён. — Я паступаў паводле закону. Калі што, можна падніць архівы. Там усё на ліцо. Аформлена і зацьверджана. Я грахоў за сабою не лічу. Можна запытаць саслужыўцаў, начальства. Бывала прыеду ў полк — пачот і павага. Камандзір палка першы чесьць аддае. Хоць я і капітан, а ён падпалкоўнік. Вось як!

Я маўчу. Ён, адчуваю, аднак, хвалюеца, то ёрзае на стуле, то адкідаеца да съпінкі. На ягоным мясістым твары — выраз крыўдлівай замкнёнасьці.

— Вайна — бязлітасная справа. Там цвёрдая рука трэба. На съмерць нікому ня хочацца ісьці. А што-ж — сазнацельнасьць? Сазнацельнасьць — у газетах. А тут прымусіць трэба. Каб баяліся.

— Слухайце, Гарбацюк! А таго не магло здарыцца, што хто-коле-чы з асуджаных вамі цяпер рэабілітаваны?

Гарбацюк робіць наіўныя очы.

— Ну і што-ж! Зусім магчыма. Рэабілітаваны — і з Богам. Я ўся-цэла далучаюся і падтрымліваю.

— А вы не бацёся з такім вось спаткацца на вуліцы?

Гарбацюк кідае на мяне насыцярожаны позірк і шчыра зьдзіўляеца:

— А чаго мне баяцца? Пры чым тут я? Тады былі адны законы, цяпер іншыя. — Ён азірае залю і дадае ўжо спакайней: — Ды і не сустрэцца... Яшчэ не сустракаліся.

— Што, усіх да вышэйшай?

— Чаму ўсіх? Ня ўсіх. Разьбіralіся, — кажа ён і засоўвае руکі ў кішэні штаноў. У вачах яго зьяўляеца выраз нахабнаватай самаўпэўненасыці, якою ён нема і амаль варожа працінае мяне.

Так, гэта яго супакойвае. Не сустрэнуцца. Асуджаныя не пагра-жаюць, сумленыне не дакучает. Яшчэ-б трохі абяліць, падфарбаваць сябе перад людзьмі і тады можна лічыцца сумленным чалавекам, нарочні з іншымі. За ўсё нягожае хай адказвае Бэрыя...

Гарбацюк устae і, адхінуўшы занавеску, рашуча расчыняе вакно. У залю шырока хлынае паток начной прахалоды. Праз хвіліну ро-

біцца ўжо даволі съцюдзёна вата, і ён надзявае цёмны ў дробную клетачку пінжак з акулярамі і дэзвюма аўтаручкамі ў нагруднай кішэньцы. Выгляд яго замкнёны, аднак у думках, мабыць, таксама, як і ў мяне, працягваецца ня дужа прыемная размова.

— Не, ты памыляешся, дарагі. Гэта цяпер развязлі дэмакратыю. Гатовы ўсіх свалачэй рэабілітаваць. Прэзумпцыя невіноўнасці! Доказы! Балбатня гэта, скажу табе. Калі што, ён усё так перакруціць, што хоць ты яго ўзнагароджвай. Тут трэба пачуцьцё мець. Нюх. Праўда, у мяне вока было намётана. Я, бывала, на такога зірну — і наскролькі бачу. Доказы дзесятае дзела. Доказ, калі трэба, на кожнага можна саставіць. Вось так!

Ад суседняга стала ўстае той плячысты, у шэрай куртцы бландын.

— Акенца можна зачыніць? Дзяўчаты просяць.

Гарбацюк незадаволена павяртаецца і няўцягніца глядзіць на хлопца. Той шырокім жэстам захлопвае фрамугу.

— А ну, адчыніце! — змрочна загадвае Гарбацюк і ўскоквае. Бландын ужо ступае да свайго крэсла, а Гарбацюк шырока расчыніе вакно. — Ня вы адчынілі, бяз вас і зачыніць...

На твары бландына кароткая разгубленасць. У шэрых ажыўленых яго вачах пыхае востры агенчык.

— Дзяўчаты памерзылі! Вы разумееце?

— Памерзылі — хай дома сядзяць. У рэстаран, як і ў манастыр, са сваім уставам ня ходзяць.

— Ну, знаеце!..

Зрабіўшы амаль фэхтавальны выпад, хлопец з трэскам зачыніе вакно. Гарбацюк з трэскам яго расчыніе. Моладзь за сталом павяртаецца ў іх бок.

— Iгар, хопіц! Нам ужо ня холадна.

— Iгар, Iгар! Пакінь яго. Мы зараз пойдзем! — прыўстаўшы, кліча сябра Эрна.

Iгар праз зубы кідае штосьці абразылівае і вяртаецца на сваё крэсла. Гарбацюк, задышліва сапучы, сядзе на сваё месца. Хапаецца за сыгарэты. Рукі яго дрыжаць.

— Бачыў! — ківае ён мяне. — Бачыў, што робіцца? Блазнюк, марако на губах не абохла, а глядзі ты! Нахабства колькі!

Ён прыкурвае, кідае на падлогу запалку, на стол — каробак.

— Распусціліся, разумнікі... Як тыя, у вайну. Старэйшы каторы маўчыць ды вініцца. А трапіцца лейтэнант, толькі з вучылішча, на губе пушок, а ўжо філасофію разводзіць. Як-жа — дзесяцігодку скончыў! То зброя яму ня тая. То загад няправільны. Нахабнікі!..

Я пазіраю на яго прыкметна пакамечаны жыцьцём твар, маршчыністую кароткую шыю. У глыбока схаваных пад бровамі вачах злосць і яшчэ нешта ня то боязнае, ня то нахабнаватае. Адбітак нейкай стоецца думкі блукае ў іх глыбіні. Я не хачу думаць пра гэтага чалавека келакса. Але я ня бачу ў ім і таго, што мне хочацца бачыць — ні ценю шкадаваньня, добрасці, адбітка перадуманага і перажытага. Перада мною з выглядам несправядліва пакрыўданага

сядзіць раззлаваны мужчына, які заўпарціўся і ня мае намеру ні ў чым адступаць. І ад гэтай ягонай упартасці ў мяне паціху накіпае шаленства. З намаганьнем я змагаюся з сабой. Трэба быць спакойным. Маёй зброяй цяпер павінна быць толькі лёгіка. Яна мае паслужыць верна, бо я — правы.

— Скажыце, Гарбацик! А вы забілі на вайне хоць аднаго фашиста? — пытаюся я спакойна, наколькі гэта мне ўдаецца.

— Я? А навошта? Навошта мне было іх забіваць? Гэта не мая справа. У дваццате стагодзьдзе — поўнае разъядзяленыне працы. У tym ліку і на вайне. Каму бегчы ў атаку, каму страляць з гарматы. Каму лятаць у небе. А другі ўсю вайну прасядзей за сталамі ў штабах або варыў сталь. У кожнага свая справа.

— Вашай было — судзіць?

— Ну і што-ж? Судзі.

— Няшчасных за палон? Камандзіраў — за няўязыцце вышынъ і вёсак? Лейтэнантаў за размовы? За выдуманы контакт з ворагам? За начлег у адной вёсцы?

Я амаль крычу. Нешта ў маіх паводзінах сваявольна вырываецца з-пад кантролю. Ён хмурыцца, ёрзае на крэсьле і крывіць у грымасе вусны.

— Здаралася. Карапі і за гэта.

— І цяпер вы не раскайваецеся?

Ён ускідае голаў. У вачах яго застарэлая крыўда і нянавісьць.

— У чым?

Ужо мы абодва крычым. За суседнім доўгім сталом паварочваюцца ў наш бок. У другім радзе азіраюцца афіцэры. Я ўскокаю з-за стала. У грудзях знаёмая пустата і слабасць. Заля хістаяцца. Я хапаюся за грудзі і, зачапіўшы крэсла, торапка сігаю на выхад.

Ля швейцара апранаеца двое маладых. Ён ашчадна ахінае яе плечы плашчом. Яна ўсъміхаецца ў трумо, і я падаю побач на крэсла. Падлога пльыве ў бок, съцены хістаяцца. Сэрца рэдкімі, моцнымі ўдарамі б'е ў грудзі. Двое пакідаюць рэстаран.

Стары швейцар аблакочваеца на стойку і з пагардлівым асуджэннем глядзіць на мяне. Я разумею яго маўклівы дакор і думаю, як недарэчна ўсё гэта! Не хапае хіба трахнуцца аб падлогу і апынуцца ў бальніцы. Вядома, скажуць — ад перапою...

— У вас выпадкам валідолу няма?

Швейцар, перш чым адказаць, уздыхае.

— А навошта ён тут будзе? Рэстаран — не бальніца, — бурчыць ён. — Можна піць, але трэба знаць меру.

— Не ў пітве справа, бацька. Тут... панэрваваўся...

— Дужа нэрвовыя сталі, — недаверліва бурчыць стары і тупае ў кут. Наўрад ці ён верыць мне, але ўсё-ж неўзабаве вяртаеца да стойкі з нейкай паперкай. Нетаропка разгортвае яе і пракуранымі да рудога пальцамі дастае беленькі круглячок-таблетку.

— Што гэта?

— А ты глыні. Паможа, калі што...

Разважыўшы, я глытаю таблетку. У роце застаецца непрыемны мэталічны прысмак.

— Ну, як?

— Трошки адыходзіць. Сэрца, ведаеце...

— Эх, сэрца, сэрца! — з мудрай старэчай разважнасьцю бурчыць швейцар. — Сэрца яно — матор. Сапсуеца — з капылоў далоў. Не беражэцца вы, маладыя.

— Ня той час, каб берагчыся.

— Ня той? А які-ж вам яшчэ трэба. Гроши ёсьць. Кватэры дзяржава дае. Пасады. Што вам яшчэ трэба? Якога ражна не хапае? Мы, бывала, у ваши гады — абы паесці сыта... А вы?

— Бачыце, калі наясіся дасыта, дык захочацца і жыць па спрэвядлівасці.

— Справядлівасць! — з іроніяй кажа швейцар і ўпіраецца ў мяне цяжкім позіркам выцьвільх, відаць, нямала бачыўших на вяку вачэй. — Вунь зъбляеў як. У поцё. Вось табе і справядлівасць... Ты, гэта, каля акна сядзь. На вециярок. На вециярку яно лепей будзе.

Я перасаджаюся да вакна. Фрамуга трохі прыадчынена. Начны вецер варушиць фіранку. За вакном дзесьці непадалёк на пуцях асіпла пыхае паравозік. На запасных доўгія саставы зялёных вагонаў. Некалькі жанчын са шлангам мыюць іх блішчастыя жалезныя бакі. На віадуку таропка праходзяць пешаходы. Па той бок за станцыяй сьевеціца доўгі рад вул.чных ліхтароў. Недзе далёка адзінокім вугальком у съятлявым небе гарыць чырвоны агеньчык на фабрычнай комінে.

26

Заліты месяцам стэп, грымоцьце танкаў, смурод газойлі, калючи вецер у твар, і цяпло. Так, цяпло. Праўда, толькі ля ног, дзе густа паддзымунае нафтовым духам праз жалюзі. И ўсё-ж рай! Адно трэба трymацца, каб не скульнуцца ад мяккай, але разгонітай танкай гайданкі.

І мы трymаемся за вежу, учапіўшыся рукамі за яе настылья поручні. На маіх каленях ляжыць галава Юркі, я адною рукою прытримліваю яе; немец-жа, седзячы збоку, відаць, заняты ўласным клопатам і абыякавы да ўсіх нас. Ля яго, прыхінуўшыся да вежы, стаіць Сахно. На бакавінах і закрылках танка нейкія скрынкі (мабыць, снаряды), ля мяне побач сълізкае абкоранае бервяно. Съледам грукоча другі танк. Там Каця. Яе кароценъкая постаць невысока вытыркаецца з-за вежы. Здаецца, нам урэшце пашанцавала — цяпер мы ўжо вырвемся.

Але мы адсталі ад галоўнай калоны і, съпяшаючыся, наганяем яе. Марозны вецер пякучы б'е ў твары. Неба ўгары ярка мігаціць мірыядамі зор, і сярод іх гушчару ярка звязе месяц. Рэзкія сінія цені ад прыдарожных слупоў цягнуцца да самых каляін. Навокал відаць далёка-далёка. У гэтай далечы з-заду засталіся немцы — бачна, як на краявідзе сыплюцца ў ночы імклівія бліскавіцы трас. Там бой.

Там тыя, што па загаду палкоўніка засталіся на прыгорку за сялом, каб даць нам магчымасьць вырвацица з бяды. Толькі куды? Здаецца, мы едзем далей на захад, значыць, не ў свой тыл, а туды, глыбей у нямецкі. Гэта не радуе і, вядома, нясе з сабой новы клопат. Але я не хачу думаць кепска: там войска, там сіла баявых часьцей, там начальства і арганізацыя, там не дадуць прапасьці. Праўда, з-заду, мусіць, не адстануць ад нас немцы. Ім, акружаным, таксама трэба прарвацца туды, на захад.

Я адварочваюся ад сустрэчнага ветру, глыбей у каўнер уцягваю настылую, у бінтах галаву. Але ў такім стане замінае за сыпіной карабін. Я зынімаю яго і з тугою ў души ўзіраюся ў далёкія адзнакі бою, што бліскаюць у начным мроіве. Толькі мы ўсё-ж аддаляемся ад таго злапамятнага сяла. Магутна равучы на пад'ёме, танкі мінаюць стэпавую лагчыну, праскокваюць клін палеглага, няўранага ўвосень сланечніку. Іскры-трасёры ўдалечыні паступова зынікаюць, толькі часам рэдкая чарга невысока ўзылятае над краявідам і гасыне. Навокал-жа спакойна, і ўсё было-б добра, калі-б ня Юрка. Ён непрытомны. Я шчыльней захутваю на ім паўшубак. Цела яго выдаецца тут доўгім і няўклюдным, боты ледзьве не дастаюць давыхлапных трубаў. У гайданцы толькі і чакай, можа спаўзьці ў сънег. Хоць-бы жывым давезьці яго да якога санбата. Хоць-бы пасъпець... Наш танк, аднак, ужо даганяе заднія ў калоне машины, гайданыне і штуршкі робяцца меншыя. Нечакана да мяне нагінаецца і нешта гамоніць Сахно.

— Што?

— Кажу, прыедзем, пойдзеце са мной! — гучней крычыць ён проста ў твар.

— Куды?

— Няважна. Куды загадаю.

Ну вось табе і радасьцы! Не пасъпелі вырвацица з аднаго ліха, як наперадзе зъяўляецца новае. І, дзіўная справа, гэтыя скупыя слова Сахно ўражваюць тут куды больш, чым усе ягоныя пагрозы там, пад носам у немцаў. Тут ён — сіла, а я — слабак, тут ужо не пашлеш яго куды ня трэба — мусіш падпарадковацца.

Апанураны, я сяджу, прыхіліўшыся плячом да шархоткага боку вежы, і пазіраю ў хмызьзё сланечніку, што зноў абступае дарогу. Напружаныне мае волі спадае, я зусім абнядужаў за гэтыя суткі. Здаецца нават, што я адчуваю, як тоненка і балюча трымцяць, прагнучы якой-ніякой перадышкі, мае растузаныя нэрвы.

Ногі, аднак, угрэліся і ў параненай ступні нібы мітусяцца мурашкі — зайшлася ці адыходзіць, не зразумееш. Затое мерзыне рука на вежы. Я хачу пагрэць яе, і толькі расшпільваю кручкі шыняля, каб сунуць за пазуху, як грымотны перуновы выбух расколвае съвет. Танк усхопліваецца на дыбкі і на момант нібы завісае ў паветры. Нейкая шалённая сіла адрывае мяне ад брані і шпурляе ў сънегавое прадоныне.

У першую сэкунду я не разумею, што здарылася, і, толькі адчуўшы

пад сабою дол, няпэўна здагадваюся: міна!? Затым, выплюнуўшы з рота парушысты пякоткі сънег, ускокваю сярод бадылёў на калені і зноў падаю. На дарозе, збоч ад яе і ящчэ недзе наперадзе начное сутоньне рвузь агняна-чырвоныя выбухі.

— Гр-р-р-рах! Гр-рах! Грах-х-х...

Не, гэта ня міна... Але тады што? Адкуль? У гарачцы я ніяк не магу ўцяміць. Я толькі адчуваю: мы папаліся! У тое-ж імгненьне мяне пранізвае спалох за Юрку. Спатыкаючыся аб гузакі, я кідаюся да танка. Ён стаць наўскасяк дарогі. На вежы вёртка мільгае нейчая постаць — хтось нібы выскоквае праз люк. І раптам сярод сэкунднае вусцішнасьці да майго слыху даносіца цяжкі, густа замешаны ў небе гул.

Бамбёжка...

Гэта жахліва! Такая сьветлая ноч. У стэпе хоць ты зьбірай іголкі, а тут, на дарозе, танкі. Ну ведама-ж, чаго было чакаць? На што спадзявацца? Усё вельмі звычайна, інакш і не магло здарыцца...

Працяты трывогаю, я дабягаю да танка. Абсыпаны сънегам, ён, аднак, цэлы. Зьверху на ранейшым месцы раскінутыя ногі Юркі. “Нежывы!” — б’е ў голаў спалох. Я кідаюся да борта, каб узьељэці наверх, і ледзьве ня падаю, спатыкнуўшыся аб немца. Той курчыца ў доле, прыціснуўшыся да апорных каткоў, абхапіўшы голаў рукамі. Нібы на мерцьвяка, я прыступаю на яго сьпіну і ўзвальваюся грудзымі на танк.

Зноў зьверху абвалыны грукат і віск. Але ў зорнай чарнаце не відаць нічога. Тады я зжахаюся, што не пасьпею, і недарэчна крычу немцу:

— Фрыц! Фрыц!..

Ён, відаць, разумее і зараз-жа ўскідаецца да танка. Я хапаю за плечы Юрку. Немец, выцягнуўшы зьнізу доўгія рукі, прымае на іх Юркава цела. Абодва яны зараз-жа падаюць на сънег. Ззаду, съперараду і навокал расколваюць зямлю магутныя бомбавыя выбухі. Я не спраўляюся скульнуцца з танка, як самы бліжэйшы з іх праглынае мяне ў яркую, на паўнеба агняную прорву, і я з болем апінаюся дзесьці ў сънезе. Аднак я цэлы. Я гэта адчуваю і зараз-жа ускокваю на чацьвярэнкі. Толькі чамусьці я нічога ня бачу — ні танка, ні Юркі. У вачах чырвонае зязынне, і ў ім чорны рой матылёў. На хвіліну я зусім бянтэжуся, не разумеючы, што са мной і дзе я?

Рукамі ў роспачы заграбаю сънег, хапаюся за мёрзлы бадыль, кудысь паўзу. У рукавах да локцяў сънег. Сънег за каўняром, у вушах. А ў вачах — палыхае агнявы змрок.

Новыя выбухі зноў кладуць мяне ніц. Пластам сънегу завальвае съпіну, галаву, ногі. Але я жывы, і зноў ускокваю на калені. Нічога ня бачачы, я ашалела кручуся на сънезе, не разумеючы, куды падацца. І раптам непадалёк з цемры праразаецца штосьці яркае, нейкі агонь... Ага: гэта гарыць танк. Не, ня наш, далей на дарозе. Спаквала зямля ў маіх вачах аддзяляеца ад неба. Змрок хутка радзее, я бачу закіданы зямлёю сънег, чорнае неба і знаёмы сылуэт нашага

танка. З раптоўнай палёгкай кідаюся да дззвюю недалёкіх постачаў — немца і распластанага на дарозе Юркі.

Юрка ляжыць на баку. Я перш захінаю ягоныя полы і рыўком падсоўваю яго ацежалелае цела бліжэй да гусеніцы. Пасьля, прыпашы да яго, перажываю новую пакутна бясконцую сэрыю выбуху. Яны цягнуцца вечносьцю. Я чакаю, зацяўшы ў сабе ўсе эмоцыі — і страх і надзею, — намогшыся толькі на адно — стрываць. Выбухі, нават не верыцца, урэшце сціхаюць. Задыхаючыся ад трацілавай горычы, я некалькі сэкунд прагна хапаю ротам паветра і чакаю новага віску. Але яго нешта няма. Паўза зацішку ўсё большае, вісклыві звон у вушах мацнее. Невядома, ці гэта — цішыня, ці мо я аглох... Але вось наперадзе даносяцца невыразныя галасы, лаянка — здаецца, нешта крычаць ці можа камандуюць. Танк побач, нібы жывая істота, здрываецца ад матора. Няўжо ехаць?

Я нешта ўскрыкаю. Немец вёртка ўскоквае на танк. З усіх сілы напружыўшыся, я паднімаю Юрку. Немец з натугай узвалаквае яго за каўнер на браню.

І тут танк, люта зароўшы маторам, зрывается з месца.

Крыўда і злосцьць, звіўшыся ў клубок, аднак, надаюць мне сілы. Танк мінае мяне, але я ў апошніе імгненьні кідаюся ззаду ў гарачыя струмені яго выхлапаў. Лацьвей пад рукі трапляе пятля троса. Я хапаюся за яе. Толькі яна нечакана падатна цягнецца, я грузна спаўзаю з брані і нейкі час роспачна валакуся ў дымнай гарачыні выхлапаў. Я хачу крыкнуць, ды ў грымоцыі дызэля ня чую свайго голасу. І раптам угары — сагнутая постаць немца. Ён нагінаецца і з сілай падхоплівае мяне пад паходу. З яго дапамогай я ўзграбаюся на танк і зьнясілена распластываюся на жалюзях.

Немец моўчкі сігае да вежы, і я ня дзякую яму. Мне, як ніколі за сёньняшні дзень, хочацца крычаць, выць, лаяцца: што-ж гэта робіцца? Але я маўчу. Побач ляжыць Юрка. Ягоная галава, матляючыся, б'еца аб рог зацярушанай сънегам скрынкі. Я адчуваю, як мной авалодвае абыякавасцьць. Да ўсяго. І так спакусыліва ёй паддацца. Сахно, здаецца, ужо тут мяне, мусіць дастукаўся. Чорт з ім: у мяне ні радасці ад таго, ні смутку. Мне ўсе роўныя, нават немец. Толькі ня Юрка. Крышачку аддыхаўшыся на брані, я з асаблівай вастрынёй адчуваю, што Юрка — мой вечны боль і мой непазбыўны клопат. Радней за яго ў мяне на съвеце нікога мяна. Устаўшы на калені, я падсоўваю сябра да вежы і тады ў нейкай незвычайна абвостранай да яго чуйнасці здагадваюся: ён стогне. Значыць, яшчэ жывы.

Гэта кранае мяне да сылёз, акрыляе, як шчасьце. Занадта вялікаю душэўнай цаной аплачана яго жыцьцё, каб цяпер пагадзіцца на яго пагібель. Я нахіляюся над Юркам, павекі яго ўздрыгваюць і шэры, ваксовы твар ажывае.

— Юрка!.. Юрачка!.. Юр!.. — крычу я, ня ведаючи, што сказаць, чым суцешыць яго. Але я бачу, ён пазнае мяне. Толькі ён не ўсміхаецца, як раней, а скошвае позірк убок і сэкунд пяць, нібы напружана згадваючи штосьць, глядзіць угору на месяц. Відаць, ён толькі

што апрытомнеў і яшчэ дужа зънямоглы. Вусны яго, аднак, слаба варушацца, я нізка нахіляюся вухам, — здаецца, ён штосьці пытаецца.

— Усё добра! Усё добра, Юрка! Хутка прыедзем! Хутка!

— ...куды?

— Куды едзем? У шпіталь, Юрка! У Знаменку! Там армейскі шпіталь, ты-ж ведаеш! — апантана хлушу я. Вядома-ж, ён цяпер слабы, як дзіця, і я хачу аберагчы яго ад труднае нашай праўды. Хай ён ня ведае яе і не трывожыцца. Так будзе лепш.

Нас рэзка кідае ўбок, я хапаюся за вежу. Побач палае разварочаны бомбаю танк. Груда агнянага жалеза заняла ўсю дарогу; крутымі рыўкамі мы аб'язджаем яе. А там гарыць сънег, гарыць гума каткоў, гарыць браня. У каляінах перакруціліся гусеніцы, за канавай ляжыць сарваная выбухам вежа. У паветры гар, дым, смурод. Навокал дарогі густыя вывараціны мёрзлай зямлі і скрэз — глыбачэйшыя прорвы варонак. Я з асьцярогай пазіраю ў неба, ці на ўдарца яшчэ? Няўжо яны адчапіліся ад нас?

На вежы лязгає люк. Мусіць, каб лепш бачыць дарогу, адтуль вылязае чорная постаць у шлеме. Чалавек азіраеца на вогнішча і дужым голасам крычыць нам:

— Ну што? Цэлыя?

— Цэлыя, — адказваю я, хоць ён ці чуе мяне.

— Ну-ну! Трымайцеся! Гэта вам не пяхота-матухна. Танкі!

Пайшоў ты са сваімі танкамі, думаю я. Лацино табе ў гэтай сталёвой скрынцы... А вось як нам? Але я не пасьпяваю што-небудзь адказаць, як на вежы варушыцца другі люк і з яго невысока вытыркаеца ссунутая на бок кубанка. Сахно?..

Так, Сахно. А я ўжо думаў, што ён прападзе! Ён адразу акідвае нас маўклівым позіркам, нібы лічыць, і, відаць, задаволены тым, што ўсе на месцы, адварочваеца, каб глядзець наперад.

Толькі доўга глядзець гэтым двум з люкаў не выпадае. Я, мабыць, першы заўважаю, як у зорным небе нібы штосьці мільгае, ці можа мне толькі здаецца так. Але зараз-жа абапал дарогі ў сънезе зноў вырастаюць некалькі высозных выбухаў. Праўда, у гэты раз яны быццам слабейшыя, чым раней. Можа таму, што рвуць далей? Я дзёйшываюся галавою аб браню. Побач разгоніста лязгаюць люкі. Танк прыбаўляе газу.

Як мага ніжэй мы цісьнемся да брані. Танк шалёна імчыць, і мы ледзьвие ўтрымліваемся наверсе. А наўкола пачынаецца пекла. Зямля перамешваеца з небам, гаснуць усе да адной зоры. Над дарогай, густа начыненая асколкамі, бушуе сънежна-земляная віхура. Я пластам ляжу на брані, цесна падбіўшыся пад выступ вежы, і аберуч трymаюся за Юрку. Я ўжо разумею, што яны не адвяжуцца. Мусіць, яны даканаюць нас. Але будзе што будзе, абы толькі не скінула з танка! Хай б'е разам — чорт з ім! Калі суджана гінуць ад адной бомбы — ня страшна. Не такое яно, наша жыцьцё, каб за яго столькі

пакутаваць. Гінуць і не такія!.. Так думаю я, бадай што ў роспачы. І ўсё-ж пакутна і страшна чакаць таго моманту, калі ў тваё цела лясь-не зазублены сталёвы чарапок, здольны перабіць рэйку.

У паветры сузэльны перуновы гром. Выбухі, грукат танкаў, бомбавы віск, скогат асколкаў. Добра яшчэ, што нас з аднаго боку прыкрывае вежа і наша машина апошняя. Даставецца болей пярэднім. Але перападае і нам. Асабліва з бакоў. На Юрку ляцяць буйныя трэскі ад бервяна. На вежы з таго боку, дзе немец, ярка пыхае, нібы электразамыканье. Бліскае другі раз ужо зусім побач — ля майго пляча... З незвычайнай, амаль фізычнай выразнасцю я адчуваю жахлівую мяккасць майго цела. Як проста яго пранізаць, прабіць, расшкуматаць. Раз за разам асколкі высякаюць з брані пякоткія іскры, пырскаюць на нас акалінай. Але танк, малайчына, не спыняецца. Ён імчыць па дарозе, часам збочваючы. У адным месцы абмінае нерухомую, мус'цу, падбітую, машину з адкінутымі люкамі і вялікай дваццаткай на вежы і рэзка тармозіць. Некалькі чалавек чапляюцца за барты, за трос і ўвалываюцца да нас. Я баюся, што затопчуць Юрку, яны і сапраўды ня дужа асьцерагаюцца. Адзін з іх паранены і съцікае пальцамі акрываўлены бок. Другі, што ў расшпіленай ватоўцы, лаецца і, узлезшы, адразу запускае аўтаматную чаргу ў неба.

— Агонь! Усім агонь! Чаго сагнуліся? Агонь! — крычыць ён на нас з немцамі.

Танк кідаецца з боку на бок, я адною рукой зноў хапаюся за скобу на вежы, а немец разам з усімі пачынае гахаць у неба. Я не адразу цямлю, што ў яго — мой карабін, я толькі слаба дзіўлюся: па сваіх? Але неўзабаве разумею, што тут ужо ня да меркаваныя маралі, палітыкі — тут бой і трэба абараніць сваё жыцьцё.

Яны то бязладна, то залпамі б'юць па-над дарогай, і мабыць нікому ня ў знак, што крайні ля іх — немец. І я маўчу пра тое — хай страляе. Цяпер я не баюся, што ў яго зброя. Я амаль упэўнены: нам ён благога ня зробіць.

Я страчваю адчуваанье часу і ня ведаю, колькі прадаўжаеца бамбёжка.

І ўсё-ж у нейкую хвіліну самалёты ад нас урэшце адвязваюцца. Робіцца нібы аж ціха, і ў гэтай цішы — скрыгочуць гусеніцы і выюць маторы танкаў. Мусіць, хутка зоймечца раныне, неба робіцца асабліва чорным.

Пад ранак дзевяць танкаў уяджаюць у нейкае вялікае, па-начному пустое сяло.

Я думаю, што мы яго хутка праскочым і дзе-небудзь нарэшце дадзучымся да перадавых часціц. Але танкі чамусыці збочваюць да плятнёй і па адным спыняюцца.

Сонная глухая цішыня б'е ў вушы. Абнадзейвае і азадачвае. Што далей?

працяг будзе.

Васіль Сініца

МАЁ МЯСТЭЧКА

(УСПАМИНЫ)

УСТУП

Ведама, што для мяне маё мястэчка было й будзе заўсёды найпрыгажэйшым, найчысьцейшым і найвесялейшым мястэчкам пад сонцам, бо яно перадусім маё. Гэтыя перакананыні застануцца ў маёй съведамасыці хіба назаўсёды. А ў сапраўдансыці?.. Нія ведаю. Няхай гэтаму запярэчаць, або падцвердзяць тыя, што памятаюць свае родныя куткі, што памятаюць месца дзе яны радзіліся, расьлі, дзе прыйшлі іх дзіцячыя й юнацкія гады, з першымі дзіцячымі радасыямі ці горам, або і дазнанымі крыўдамі. Няхай падцвердзяць, або запярэчаць тыя, што так як я, ведалі кожную вулачку і амаль кожны дом свайго мястэчка, а таксама жыхароў; добрых і благіх, у меру разумных сваім сялянскім разумам, і ў меру бяднейшых, багацейшых і дурнейшых. Таксама і тыя ў каго ўжо ў тыя часы пачынаў пра буджаща беларускі патрыятызм і тыя збаламучаныя суседзямі. А перад усім я буду ўспамінаць пра людзей або паважнага характару або найбольш тых камічных і съмешных, што захаваліся ў маёй памяці.

ПЕРШЫЯ УСПАМИНЫ

Першыя ўспаміны з майго мястэчка адносяцца да таго часу, калі май маці са мной і дзявюма маладзенішымі за мяне сёстрамі вярнуліся з «бежанства». Дзе мы былі ў часе гэтага бежанства, сёньня не могу дакладней акрэсліць. Ведаю толькі, што гэта было дзесьці на Украіне і што там памёр мой бацька. Крыху пазней нас усіх забраў да сябе наш дзядзька, брат маці, які быў паштовым урадоўцам на чыгуначнай станцыі Балагое.

У дзядзькі мы пажылі нядоўга і неўзабаве вярнуліся да дзеда, якога я памятаю толькі з того, што ён быў вы-окага ўзросту, меў доўгія рыжыя вусы, хадзіў зь кіком і часта кашляў, а таксама яшчэ з того, што ён забараняў мне цягаць вазок дзе спала май маладзейшая сястра. Тады ён злосна кричэў на мяне: — «я табе кажу перастань, ты паскуда!» А я ў сваю чаргу з усіх сілаў кричэў яму ў адказ: «а вось-же буду!» У канцы дзед браўся за кіёк, што прымушала мяне займаць больш адлеглую пазыцыю, ды з гэтай адлегласці гледзячы зпадылба, раздумоўваща над дзедавай несправядлівасцю. А несправядлівасць гэтая заключалася ў тым, што дзед вазіў вазок колькі яму хацелася й затрымоўваўся толькі пад густым каштаном ля панадворкавай брамы, каб крыху адпачыць.

Неўзабаве дзед памёр. Памятаю, што перад съмерцій ён не пераставаў кашляць і вельмі цяжка дыхаў. Тады зрабілася мне шкада дзеда і я думаў, што можа-б ён і ня біў мяне кіком, каб я ня ўцякаў. Ягоная съмерць моцна ўзрушила маё чатырохгадове сэрца. Цяпер я ўжо голасна плакаў прыгаварваючы: «устань дзядуля, я ўжо ніколі ня буду табе дакучца». І тады мне выдавалася, што дзед усыміхаецца з-пад рыжых вусаў, і ягонае левае вока неяк загадкова з насымешкай маргае.

Хутка я настолькі падрос і памужнеў, што пачаў самастойна падарожнічаць да канца нашай Гарманаўскай вуліцы, дзе яе перасякала «Тумалёнкава вулка». Гэтая вулка была ведамая з таго, што нават у найгарачэйшую пару на ёй не перасыхала

гразь-калатуха. І вось я пабачыў, што там мае равеснікі забаўляюща у «афіцэрскія боты», і гэтая забава прыпала мне да густу. А выглядала яна вельмі проста; усе мы закасаўшы калошыны портачак вышэй каленяў, пераходзілі вулку, а пасля пасёушы пад хатай старога Прахора на сонейку, давалі гэтаі калатусе засохнуць на цвёрдую скарынку, якая не адпадала ад ног праз уесь дзень. Вечарам маци з папрокамі, і чамусыці называючы мяне «съвінтухом» старалася адмыць гэтыя боты. Аднаго я ня мог зразумець, чаму яна апрача цёплай вады й мыла часамі ўжывала яшчэ ня толькі махрач *), але часамі і сапраўдную папружку, і ўжывалася гэтая папружка на шмат вышэйшай частцы цела, чым тая, дзе былі «боты».

Хутка Тамалёнкава вулка мне надаела і я пачаў рабіць экспкурсы на супроцьлеглы канец вуліцы, дзе знайходзіўся рынак. І гэтыя падарожкі я рабіў што-дзёйні не зважаючы на застрашваныні бабкі Крыстыны, што там мяне жыды могуць злавіць «на ману».

Што да рынку, дык я яго пастараюся апісаць пазней, дзеля яго асаблівасцяў, а цяпер перайду да апісаныня агульнага выгляду й паложаныня майго мястэчка.

АГУЛЬНЫ ВЫГЛЯД МЯСТЭЧКА

Вось-ж яно называлася Лужкі і было амаль у цэнтры Дзісненскага павету. Паложаныя Лужкі на ўзвышы, так што з якога-б боку да іх не пад'ядждаў, дык трэба было падымаша на гару. З трох бакоў іх нібы паясом абвівала невялікая, але мясцамі даволі глыбокая й прыгожая рэчка Минята.

У самым цэнтры мястэчка, на рынку, стаяла прыгожая з зялёнym дахам і агромным купалам царква. Старыя людзі казалі, што яна была быццам перабудаваная з вуніяцкай, але ніхто ня ведаў, як там было ў сапраўднасці. На ўскрайне-ж мястэчка знаходзіўся вялікі, прыгожы касьцёл з высачэзнымі гатыцкімі вежамі. Было ў мястэчку некалькі сынагогаў, польская й жыдоўская пачатковыя школы, жыдоўскія банкі, паліцыя, суд, гміна і невялічкі на якіх ложкай 25 шпіталь (зачынены польскімі ўладамі ў 30-ых гадох). Апрача гэтых установаў ў Лужках было больш за дваццаць крамаў, рэстаран «з вышынкем напою ѿ алькаголёвых» са тры піўныя й цукерні Фукса, якога, між іншым, дражнілі мянушкай «што маеш прадаць». Крамы пераважна былі жыдоўскія й толькі тры ці чатыры з іх належылі хрысьціянам. Штопраўда ў пачатку 20-ых гадоў была заснаваная каапэратыў, якая чамусыці называлася парасейску «кооперативная лавка», або ў скарочаныні «кооператіў». Мая суседка Хайка Альтмам, якая ганарылася тым, што нібы скончыла гімназію ў Шклове, цвердзіла, што трэба гаварыць «компратіў». Сяляне-ж з суседніх вёсак чамусыці далі ёй мянушку «праціўная крамка». Не праіснаваўшы й пару год, пі прычыне жыдоўскай кінкурэнцыі гэтая крамка зачынілася. Некалькі год пазней была адчынена «спулдзельня», але яе пайшчыкамі дый пакупнікамі былі пераважна вайскоўцы з нядаўна пабудаваных казармаў КОП (Корпус Охроны Пограніча). Для нашых людзей не падходзілі там ані цэны, ані асартымент тавараў.

Казармы былі пабудаваныя ў канцы 20-ых гадоў, і гэтая паправіла матэр'яльнае становішча местачкоўцаў. Цяпер мелі яны большы збыт на такія прадукты як: малако, яйкі, гародніна, — прадаючы ўсё гэта «панюсям», — жонкам вайскоўцаў.

*) Махрач, — кавалак зрэбнага палатна, які заставаўся на краснах пры канцы тканыні. Тады за апошній ніткай утоку, заставаліся канцы асновы на 20 см. даўжыні, якія сплюталіся ў дробненькія плёткі з вузельчыкамі на канцах.

Падняліся таксама й заработка для тых, хто меў коней, бо ўсё патрэбнае для казармаў дастаўлялася з адлеглай на 32 км. чыгуначнай станцыі ў Глыбокім на конях. Апрача гэтага розныя падахвіцеры, а часамі й простыя жаўнеры патрабавалі фурманкі на чыгунку. Але таксама, польскае войска выдатна памагала ў палянізациі мясцовага насельніцтва.

Ад часу пабудавання казармаў пачаў зъмяніцца на лепшае выгляд мястечка. Быў выбрукаваны рынак і некаторыя вуліцы дасюль няброваныя. Таксама быў папраўлены брук на тых вуліцах, дзе ён ужо быў, але ня быў папраўлены хіба ад стагодзьдзяў. Таксама быў выданы загад, каб кожны ўласнік дому ці пляцу пабудаваў перад сваёю ўласнасцю ходнік. З гэтымі ходнікамі было поўнае не-паразуменіне і шмат клопатаў. Справа ў тым, што ня кожны гаспадар мог сабе дазволіць, каб заліць гэтыя ходнікі цэмэнтам. Гэта рабілі толькі багацейшыя; бяднейшыя-ж, пераважна, радзілі сабе ў такі спосаб: яны клалі дзівье падоўжныя жэрдкі і да іх прыблівалі ў поперак дашчуркі і такім чынам ходнік быў готовы. Што праўда, цвікі, якімі былі прыбытыя дошкі, пад уплывам пагоды, хутка пушчалі, тады ходнік выглядалі, як клявішы растрэсенага фартэпіяна і гэта часта давалася ў знакі нагам пешаходаў, тады ўласнікі гэтых ходнікаў мелі няпрыемнасці з паліцыяй.

Хутка пасля пабудовы казармаў граф Плятэр наладзіў электроўню ў належачым да яго млыне, і такім чынам местачкоўцы мелі ўжо электраэнэргію.

Апрача ўспомненай рэчкі Минуты, мястечка мела й невялікае возера названае пяшчотна «азёркам». Асаблівасцю гэтага возера было тое, што да яго можна было падыйсці толькі зь невялікага адрезку берага, рэшта-ж была акружана ня-прыступнай дрыгвою. Аб ім хадзіла легенда, (як зрешицы, і аб шмат якіх возерах на Беларусі), што на яго дне знаходзіцца затоплены касыцёл. Людзі яшчэ казалі, што ніхто і ніколі не дастаў да яго дна. Не бяруся гэтага пацьверджваць, або запярэчваць. Ведаю толькі, што ў ім вадзілася процьма карасёў і уклек, і што нават наймалодшы рыбак мог спадзявацца на добры ўлоў, а зрешицы, розна бывала.

Паміж Лужкамі й грэскім маёнткам Гарадзец, знаходзіўся вялікі, запушчаны парк Зьвярынец. Хоць Зьвярынец належыў да графа, але ён ніколі не пратэставаў супроць таго, што ў першую чаргу зь яго карысталіся местачкоўцы. Асабліва там было людна вясною і пераважна ў нядзелі й сіяцкі, калі закаханыя пары праходжваліся там трymаючыся пад рукі. Па мясцоваму гэта чамусьці называлася «хадзіць за подручку». Часамі мясцовая Пажарная Ахова, або якаясь іншая арганізацыя, ладзіла там маёўкі, і тады за ўступ у парк бралася аплата.

Амаль усе галаўнейшыя вуліцы мястечка выходзілі на рынак. Найбольшая зь іх, і можна сказаць цэнтральная, Дзісіненская — з усходу, найпрытульнейшая, бо ўся ў зелені дрэў, Маставая — з захаду, Гарманаўская — з поўначы, а Млынская — з поўдня. Яшчэ з паўдзённага ўсходу на рынак выходзіла Касцельная, чамусь незаслужана прозваная «Свінной».

далей будзе.

Алесь Салавей

БЕЛЫ СЪНЕГ

І сыплеца, сыплеца мяккая пацяруха зь неба... І, здаецца — ня неба над галавою, а — неабсяжны ток. Ходзіць па ім гаспадар руплівы — вецер, варушицы нязграбныя копы — хмары, глытае трушанку іхную ў жоран свой, круціць, варушицы у жорне ѹ меле, і, папярхнуўшыся, сыпле — ня зерне — муку далоў...

Мука — буйная ѹ нязвычайная. Кажны маленъкі драбочак ейны — крышталь; пакуль даляціць да долу — мароз-валадар у шаць, у пушок прыбярэць яго. А колькі такіх драбочкаў? — пэўна, кропляў у моры вады ня менш і ня больш...

Сыплеца... сыплеца... сыплеца...

Белы сънег.

Падае, падае... Мкнецца долу; на хаты, на дрэвы падае, на сънежную бель. Бель — на бель...

Хаты — апошні прыпынак і месца, дзе быў спачын, засталіся ззаду. Наперадзе — вялікі гасцінец, — широкі шлях — стагадовыя бярозы па бакох. Дарогі — ні съледу, ні знаку няма. Як бачна — колькі дзён не прайжджаў тут чалавек і ня ступала ягоная нага. Толькі бярозы — задумныя мроі — значаць шлях.

Цяжка рухацца гэтым шляхам, ісьці наперад. Цывяды тор засыпаны глыбокім сънегам. Ногі западаюць у глыбы, топнущы ў ёй. Нельга ступаць. Здаецца, не наперад рухаешся, а назад.

Цяжка, але трэба ісьці.

Ужо чацверты дзень знаходзіцца ѹ цяжкой дарозе Алесь. Чацверты дзень — дарога, чацверты дзень — пехатой.

Толькі ўначы — адпачынак у жытле такім-сякім, што пры дарозе...

Алесю пашчасьціла вырвацца з чужацкіх мясцінаў. Цяпер — шлях да радзімы.

І цяжкі, нялёгкі шлях. Чацверты дзень усьцяж — сънег і сънег. Здаецца, неба сыпле яго з усіх засекаў, а мае іх гэтулькі, што і ня зылічыш, і кожная жменя з кожнага засеку — кропля ѹ моры...

Замоўкне, адчуўшы стому, вецер — і кружацца ѹ лёгкай суладнасці съняжынкі, павольна ѹ мякка кранаюцца да зямнога саяну. Выляціць, адпачынкі, зь недалёкае лагчыны вецер ізноў — замітусіцца, заскачуць съняжынкі, як і раней, заказычуць твар падарожніка, закруцяцца ѹ паземцы над долам. Замахаюць галінкамі бярозы, стра-

суць цяжар, а сънег засыпае іх ізноў.

І ўсё сыплеца й сыплеца...

А йсьці нялёгка. Хацелася-б легчы ў пуховую пасьцелю, адпачыць. Няшмат — адну толькі часінку. Хай съпявавае тады свае дыфірамбы вецер. Калі супачыне трохі сэрца, вальней удыхнуць грудзі паветра, можна будзе прыслушахаца да іх... Хай тады кружакаца ў танцы пад іхныя гукі съняжынкі, хай кружакаца колькі хочуць; тады ѹ можна будзе адчуць хараство іхнага лёту ў прасторы, іхнага быцьця сярод жывых і няжывых...

Аднак, не... Ні на адну часінку ня трэба спыняцца. Трэба йсьці.

Да любых мясцінаў, да блізкай з маленства хаты няшмат засталося ўжо. Яшчэ колькі кілёмэтраў — і ўсё. Пакуль вечар — і дома. Таму — ісьці й ня спыняцца. Ісьці, ісьці...

Там, напэўна, і не чакаюць. Там уважаюць, напэўна, што ўжо даўно загінуў... Усё-ж ён не загінуў, ён жыве. Ён ніколі не забываўся на блізкую сэрцу зямлю, на родных сваіх і дарагіх. Ён разам зь імі жыў у мроях і ў мроях імкнуўся да іх...

І ад самага сэрца выліваюцца слова... Не, гэта ня слова; гэта — кроплі гарачай крыві, кроплі палымністага сэрца. Гэта — верш, складзены, напэўна, яшчэ раней. Вусны шэпчуць слова вершу:

Думы! Думы! І ўдзень, і ўначы
не давалі вы мне супакою,
там блукаючы, там жывучы,
дзе пакінуў я дом над ракою.
Нястримана сягалі туды,
завірухі і холад міналі.
Праз парогаў чужых невады
вы крыніцай жывой працякалі...

А сънег не перастае, і не перастае йсьці...

Ужо пачынае сутунець. Няўжо й запраўды сутункі? Да хаты-ж было недалёка. Да сутункаў трэ было быць там. А тут яшчэ — чужая зямля... Можа гэта здаецца...

Але штораз — цямней і цямней. Запраўды сутунее. Нешта й ногі адмаўляюцца далей ісьці. А паблізу — ніводнае хаты, ніводнага жытла.

Зусім нечакана душыць кашаль. Балюча вырываецца з грудзей...

А дарога, нібы наўсуперак, яшчэ больш цяжкая. Сънег — вышэй калена. Ніяк немагчыма йсьці.

Ужо амаль цёмна. Мацней дыхнуў вецер. Праясньянецца неба. Выглядвае зредку месяц — мосяжны чарапок.

І гэтак хочацца піць! Здаецца, каб хоць адзін глынок вады было ў гэтым чарапку...

Ды не дастаць яго рукой, не зачэрпнуць ім вады — каб і было адкуль, — не зачэрпнуць...

Напэўна, сумысьля вецер не адстае цяпер, прычапіўся, прыліп. Не адстае й не адстае:

— Алесь... Алесь... Супачні, супачні... На пасьце... пасьце-лі...

А ён яшчэ спрабуе йсьці. Ступіць два крокі — кашаль зноў спыняе яго, кружыцца галава. Ён хапаецца рукамі за паветра — не адчувае ў ім апоры і — падае... Напружваючы сілы, устае, спрабуе йсьці далей. Два крокі — і йзноў кашаль валіць з ног. Хапаючы надарванымі грудзямі паветра, падае...

А паблізу — ніводнае хаты, ніводнага жытла...

Закіданая сънегам дарога. Наперадзе — ніводнага съледу. Колькі дзён не праяжджаў чалавек, ня ступала ягоная нага...

Зноў зваліўся долу. Памкнуўся ўстаць — ня змог. Ня ўстаў...

Цяпер зусім добра. Цёпла, як у хаце. Ня страшна, што — мароз. Няхай сабе... Затое цёпла й добра. Толькі кашаль... Кашаль. Ня могуць грудзі ўдыхнуць паветра.

І раптам... Месяц адплыў нейдзе далёка, далёка; зынік з вачэй, потым зноў наблізіўся.

“Няўжо, няўжо... гэта мой канец?..” мільгнула думка. І зноў кашаль.

Цёплы струменчык крыві лынуў з горла. А вусны, здаецца, нешта шэпчуць... Гэта ня вусны, гэта самі словаў йдуць ад думак:

О, каханы, о любы мой краю!
Дай мне сілаў, жыцьцё мне вярні!
Я паблізу цябе паміраю
на парозе твае вясны...

...Неўзабаве пачалося сывітанье. На асынежаным гасьцінцы, раськінуўшы руکі, ляжаў на съпіне чалавек. Струменчыкі чырвонай крыві замерзылі на шчацэ, на каўніры, на белым сънезе...

Замоўкла сэрца. Заціхла дыханье. Спыніліся думкі. Анямелі пачуцьці.

Памёр чалавек.

Белы сънег... Чырвоная кроў...

10. 2. 1944

СЁЕ - ТОЕ... і яшчэ НЕШТА...

Пачакаем ночы, — сказала сава, — там відаць будзе.

Жыцьцёвая драмы адбываюцца бяз пробаў.

І аслы адыгрываюць ролю ў музыцы; іх шкуру нацягваюць на барабаны.

Яму прыйшла ў галаву думка, але нікога не застаўши, выйшла.

Кніга напісана была так смакавіта, што мухі на яе садзіліся тысячамі.

Кот мроіў пра крыльлі, яму хацелася пакаштаваць лятучых мышэй.

...Ён быў увесь у пошуках. Шукаў лёгкай дарогі ў жыцьці.

Вожык хваліўся, што ён адзеты з голачкі.

Так многа піў за чужое здароўе, што аж згубіў сваё.

— Каб разгайдыць трэску, трэба ўскалыхнуць мора, — наракаў вецер.

Калі хочаш выглядаць разумным часцей моршчы лоб.

Нават ад удараў лёсу мог схавацца за сыпінай іншых.

Улетку цёпленькае месца знайходзіцца ў халадку.

Ён быў добрым чалавекам, ды трymаў гэта ў вялікай таямніцы.

Цаніў каня, а верыў бізуну.

Скажы, што думаеш пра мяне, і я падумаю аб табе яшчэ горш.

Геамэтрычныя фігуры: круглы дурань у квадраце.

У іх ня было нічога агульнага. Апрача дзяцей.

Шэрая асона, а колькі адценняў!

Скажы мне, хто твой сябра, і я скажу чаму.

І чорт съяткуе дзень свайго ангела.

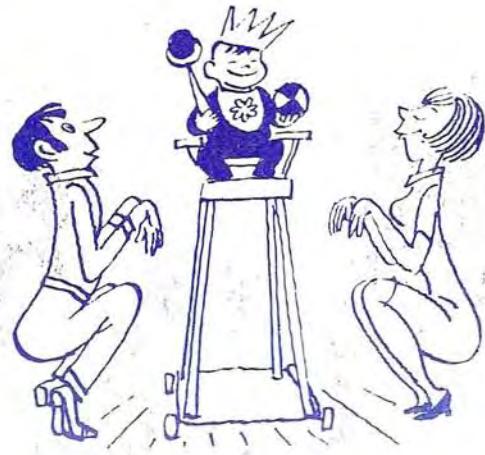

Дзядучаты з-пад Кобрыня

Сын ажанілес.

396/a

— Галава сәм'и.

Муж узлез у брудных ботах на стол і выкручвае перагарэўшую лямпачку. Жонка дакарае:

— Васіль, ты-б хоць газету пад ногі падлажыў!

— Нічога, не хвалюйся, я і так дастану.

«...І тады яны пажаніліся», — закончыла казку бабуля.

— Бабуля, а чаму казка зайды канчаецца, як толькі за-
канхана ажэнніца?

— Калі вырасцеш, сам да-
ведаешься, — праубурчэла бабу-
ля.

— Доктар, скажыце шчыра,
вы мяне вылечыце?

— Бяспрэчна. Статыстыка
гаворыць, што ў падобных вы-
падках са ста хворых вылечива-
еца адзін.

— ???

— Вы якраз соты, якога я
лячу ад гэтай хваробы. Астат-
нія 99 памерлі:

Прынесла бабуля судзьдзяі кошык груш.
Судзьдзяі бачыць, што гасцінец ня надта добры, ды
й кака:

— Нашто ты, бабка, прынесла? Тва-ж бы дзеткі зъели.

— А дзеткі, панок, і так пабудуць. Я ім скажу, што
съвіння зъела.

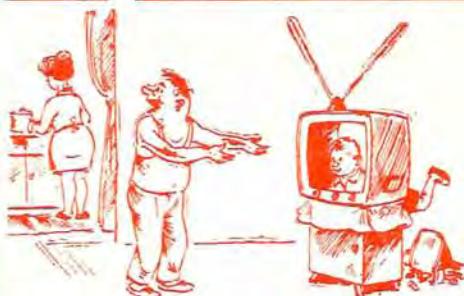
— Хімічны эксперимент не
атрымаўся, але на выстаўцы
абстрактнай скульптуры гэ-
тае ў мяне адарвалі б з
рукамі.

ВЯСЁЛЫ КУГЧАК

— Ліпа, на тэлевізіі бачыў лепшыя штучкі!

— Глянь, нашага Славіка па тэлебаччыне паказаюць.

— Так, дарасла, а цалер
памалу пашарочваецца.

— Наўжо так баліц?

— Гладзі, Вася! Знай-
шоўся твой гузік.

Курэнъне — самагубства.

Кардыаграма.

MUZYCKAJA PRAUDA.

Dzieciukil

Minuło uze toje, kili zdawało się usim . szto muzyckaia ruka zdasce tylko da sach, —ciepier nastau taki czas szto my sami možem pisaci , i to pisaci takujo praudu sprawiedliwu jak Boh na niebi. O, zahremić nasza prauda i jak małanka pierelicie pa świeci! Niechaj paźnajuć szto my možem nie tolko karmić swaim chlebom no jeszcze i uczyć swajej muzyckoj praudy.

Pytali i pytajęc usie. szto czuwaci na świeci chto nam biedym muzykam dać wolność? No praudu skazauszy mało chto chocze skazaci tak jak sumienie kaže —pa sprawiedliwości. My muzyki, braty waszyje, my wam budziem hawaryc celuju praudu, tolko stochajcie nas!

Maskali, czynouniki i mnogo panou. buduć pie-repyniac piśmo nasze da was; no najduć się ludzie i z muzykou razumniejszyje i z panskago rodu i z miasteczkowych, szto choczuć waszej swabody, waszaho szezašcia. — jony to wam sami heto piśmo dawaci buduć, kab wy zúali chto wasz przyjaciel, a chto wasz wrooch.

Szetē let uze minuło jak paczali hawaryc a swabodie muzyckoj. Hawaryli, talkawali i pisali mnogo, a niczoho nie zrabili. A kety manifest szto Car z Senatom i z panami dla nas napisau, to taki duray, szto ezort wiedaje da czeho jen padobny, — ni-jakoj u niom niema praudy niema z jeho dla nas nijakoj karyšci. Parabili Kancelaryi, zrabili sud,

ПЕРШАЯ БАЧЫНА ПЕРШАГА НУМАРУ „МУЖЫЦКАЕ ПРАУДЫ” КАСТУСЯ КАЛІНОУСКАГА
НА ПАЧАТКУ ЧОРВЕНЯ 1862 ГОДУ.

Editor and Publisher: Nikolas Prusky

1086 Forest Hills Ave., SE. Grand Rapids, Mich. 49506 USA.